

ТӨРЭЭН ЧУРТТУ КАМГАЛААРЫ – ЫДЫК ХҮЛЭЭЛГЕ

Тываның Баштыңының ажил-албаны

Май айның 28-те чылдың-на Кызыгааржылар хүнүндөгүлээри чаңчылчаан. Байырлалды 1918 чылда тиирип эгелээн. Россияның тыгаары 18 чурттар-биле ааланчып, 60 муң километр черде шөйлүп чоруткан. Түвүң-не муң-муң кызыгааржылар чурттуң күрүне тыгаарын камгалап бол-хайгаарап турарлар.

Театрның фойезинде Тываның тыгаар эргелелиниң ажил-амы-ралын, кызыгааржының белет-тин, ооң чедиинкинерин көр-көн фото-чуруктар болгаш аңаа каарышкан номнар, сеткүүлдер-делгээн. Ооң чанынга кызыгаар-алының хүндүткелдиг хоочун-ын эргелелдин ажилдакчыла-уткуп ап, тураскаал кылдыр-укка тырттырып турар болду. Ханы-чүрээнден кызыгаар ажи-га бердинген аалчылар Тываның тыгаарының кол залын долдур-рупкан. Кызыгаар камгалалынга үлүг-хуузу кириштирген хоо-нар, оларның изин баскан аныак-ен көвей болду. Сеткил-хөөнү-гедип, хей-аътты көдүрүп кээр-сия Федерациязының болгаш-а Республиканың ыдык ырыла-ың соонда байырлалдың бирги-з эгелээн.

Бистиң республикада база-ла чыл езугаар бо хүнү байырлап-тирип турар. Тываның Национал хүм-шин театрынга Айыыл чоруктуң федералдыг кызы-албанының бо чылын 95 чыл-ган байырлалдың байырлыг-ыдышкынынга ТР-ниң Башты-Ш.Кара-оол чылыг сөстөрни-алааш, шаңнал-макталдарны-аның кызыгаар камгалакчыла-га тывыскан. «РФ-тиң Тывада-ыл чок чоруунуң федералдыг-анының кызыгаар талазы-биле-алынги, полковник Евгений-еньевич Трухановтуң кылган-ткелин эки деп санаар мен: кызыгаар камгалаары — онза-ылдыг болгаш харысалгалыг-е. Чурттуң ыдык дыжын камга-р мергежилдиг кижилер ботта-ның чылыг бажың-балгадындан, к-улузундан ыракка ажилдаар-ым-чолду эдилеп чоруурлар. Чурттуң Улуг дайынынга, Афган-таш өске-даа тус черин дайын-хөдөлишкиннерин изиг бо-шкуннары күрүне кызыгаарынга-тып турганын сактыр бис. Ын-кызыгааржыларга дайынның-мөөң, күштүг согушкуннары-арышса-даа, олар эрес-маадыр-ы-биле тутчуп, оран-чуртунуң-ик кызыгаарын алдарлыг кам-ап чораан. Кадыг хавактыг,-аан бөрттүг кижилер дээр-ле, ч-чурттуң камгалакчылары-дыр, стин армияның төлээлери-дир. ыгааржы кижилер, күрүнениң ха-салгалыг дагдыныкчызы болгаш-зэн чурттуң камгалакчызы хү-телиг. Силерге, профессионал-ырлалыңар таварыштыр, респуб-ланың чонунуң өмүнээзинден

РФ-тиң Тывада айыыл чок чоруунуң федералдыг албанының кызыгаар талазы-биле начальниги, полковник Е. Труханов илеткелди кылган.

изиг байырны чедирип тур мен. Кызыгааржыларның ажилы чон-биле кезээде быжыг харылзаалыг болур. Россия—Моол күрүне кызы-гаарының чоогунда көдээ суурлар-ның чурттакчы чону-биле демниг ажилдап чоруур кызыгааржыларга «Төрээн чурттуңарга кезээде шынчы болуңар, ону камгалап чоруңар! деп сүмелээр-дир мен. Ынчангаш бодумнуң мурнумдан Силерге, чаа-гай сеткилди болгаш кадыкшылды күзедим» — деп Шолбан Валерьевич чугаалааш, күрүне шаңналдарын тыпсыр чараш езулалче кирген.

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» атты подполковник Сергей Серебренниковка, «Тыва Республиканың алдарлыг артизи» деп аттарны шериг оркестриниң

концертмейстери Максим Васи-льевке болгаш солист Василий Кокоулинге тывыскан. Тыва Рес-публиканың Баштыңы-Чазааның Даргазының Хүндүлел бижиктерин подполковниктер Геннадий Савко биле Александр Федосовка берген.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң болгаш кызыгаар айтырыгларының талазы-биле комитеттин даргазы Борис Балчий-оол чурттуң амыр-тайбыңын уйгу-дыш чок камга-лап чоруур кызыгаар албанының мурнакчы ишчилеринге хүндүлел бижиктерни тывысты. Россияның Тыва Республикада Федералдыг албаннарының эргелелдер началь-никтери үнүп кээп, байырлааннар

чылыг-чымчак сөстөрни чугаалап, четтиргенин илереттилер.

РФ-тиң Күрүне Думазының депутаты Лариса Шойгу кызыгаар-жыларның 95 чыл байырлалынга уткуштур изиг байырны чедирип, «Черно-белая Тува» деп номну Россияның Тыва Республикада айыыл чок чоруунуң федералдыг албанының кызыгаар талазы-биле начальнигинге тывыскан. Айыыл чок чоруктуң федералдыг албанының кызыгаар ажилдакчыларынга ТР-ниң Чазааның ямылары болгаш албан черлери кызыгааржыларның профессионал байырлалында чылыг сөстөрни сеткилден илередип, шаңнал-макталды бергенер. Хоо-чун кызыгааржыларга байыр чеди-ришкенин үзүктөлбээн. Ырак черде күрүне кызыгаарының камга-лакчыларынга болгаш эки ажилдыг кызыгааржыларга шаңнал-макталды чоннуң мурнунга демдегеп тывыс-кан. Ол хүн кызыгааржыларның профессионал байырлалын таварыштыр хөгшүм-шин театрынга чүгле Тывада эвес, а Россияның кызыгаар шериглериниң ортузунда билдингир апарган «Пограничник» бөлүү динмиттиг ыры-шоорун ба-раалгаткан.

Шаңнал-макталдар ап турар ажилдакчыларның аразын-да аныак кыстар барын магадап көрдүм. Оларның кыштың соогу, чайның изин дивейн кызыгаар камгалаар ажилынга бердингенин демдеглээри албан.

Амгы үеде кызыгаарны база чурттуң айыыл чок чоруун камга-лаары онза нарыыдаан. Чурттуң айыыл чок чоруун хандыраары — кызыгааржының харысалгалында. Бүгүдениң хереглел барааннары, хоруглуг чүүлдерниң үндүр-киир сөөртүлгези, чугула дугуржулга-ужуражылгалар, чугаалажышкын-нар дээш, оон-даа өске айтырыглар чуртун камгалаар даңгыраан берген кызыгааржы турда аайлажы бээр.

Ася БАЗЫР-ООЛ.

Чаяна ЧЫКАЙНЫҢ тырттыр-ган чуруктары.

ТИИЛЕКЧИЛЕРГЕ ШАҢНАЛДАР

Новосибирск хоорайга бодуп эрткен өөре-никчилерниң «Элээди на-зын. Эртем. Культура—Си-бирь» деп российжи ажык конференцияга Кызыл хоо-райның №15 лицейниң он бир өөреникчизи лауреаттар болганнар.

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызынга байырлыг байдалга лауреаттарга шаңналдар-ны тывыскан. Конференцияга хөй катап киришкени болгаш шаңнал-дыг черлерни удаа-дараа чаалап ал турганы дээш, лицейниң өөреникчи-зи Анна Болат-оолга «Эртемнерниң биче академиязының» медалын өөредилге сайыды Каадыр-оол Бичелдей тывыскан. № 15 лицей-ниң беш өөреникчизи — бирги, үш өөреникчи — ийиги, үш өөреникчи үшкү чергениң дипломнары-биле шаңнатканнар.

Российжи конференцияга лау-реаттар болган өөреникчилерни белеткээн башкыларга «Россия-ның чогаадкычы угаан күжү» деп Национал өөредилге программа-зының шынзылгаларын тывыскан.

Кызылдың № 15 лицейниң өөреникчилери сөөлгү беш чыл дургузунда Россия чергелиг эр-тем-практиктиг конференцияларга идепкейли-биле киржи келген-нер. Ол конференцияларны Об-нинск хоорайга «Россияның эртем күжү» деп өөредилгениң национал программаның хүрээлелинге эртемге сундулуг болгаш салым-чаяанныг уругларны илередири-биле чылдың-на эрттирип турар.

Конференцияларның органи-закчызы — «Угаанның келир үе-зи» Эртемнерниң хөй-ниити биче академиязы» деп Бүгү-россияның уругларның хөй-ниити организа-циясы. Программаны ийи чадалыг эрттирип турар: баштайгы чадазын-да уруглар боттарының ажилда-рын эртемденнер сайгарзын дээш чорудар, ооң түңнелдери-биле эң эки ажилдарны кылган өөреникчи-лерни конференцияга киржиринче чалаар.

№ 15 лицейниң директору Свет-лана Ощепкованың чугаазы-биле алырга, ооң удуртуп турары өөре-дилге чериниң өөреникчилерин чылдың-на чалап турар, ынчалза-даа езулуг тиилелгени олар бо чы-лын чедип алганнар — команданың кежигүннери дипломнары болгаш өске-даа шаңналдарны чаалап эккелген.

КЕЗЭЭДЕ БЕЛЕН

Бо чылдың май сесте Тываның девискээринге кириген онза бай-далдар чурумун республиканың Чазааның шиитпири-биле май чээр-би чедиде соксаткан-даа болза, озал-ондактыг болушкуннары дүрген чайладырынга Онза байдал-дар яамызының ажилдакчылары кезээде белен турар ужурулуг — ындыг даалганы Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол бодунуң ора-лакчызы Виталий Бартына-Садыга болгаш чогуур албан черлериниң удуртукчуларынга берген.

Хүннүң медээлери

Графикти мурнап турар

«Элегес—Кызыл—Курагино» демир-орук тудуунун төлөвилел документациязын белеткээр ажилдар графикти мурнап турар.

Оң дугайында Красноярск крайның казааның ук төлөвилелди күүседириниң айтырыгларынга турсааткан хуралында Тываның энергетиктиг үлөтпүр корпорациязының (ТЭУК) чингине директорунуң оралакчызы Сергей Мельниченко дыңнаткан.

Орук тудуунун төлөвилелинде дараазында объектилер кирген: Тывада Элегестин хөмүр-даш шыгжамырын сайырадыры, «Элегес—Кызыл—Курагино» демир-оруктун, Ыраккы Чөөн чүкте Ванино далай портунуң болгаш Тывага электр станциязының тудуу. Мельниченконуң чугаалап турары-биле алырга, төлөвилелди күүседириниң баш удур санаан хуусаазы—2013-2018

чылдар, ажылгалга кирир өске ийи комплекстерниң (Ванино порт биле хөмүр-даш чыдынының)—2015 чыл. «Демир-орук тудуунун төлөвилел документациязын белеткээр талазы-биле ажил графикти мурнады чоруп турар»—деп, ол немээн.

РФ-тин Транспорт яамызының, Красноярск крайның болгаш Тыва Республиканың казактарының болгаш ТЭУК-тун аразында дөрт талалыг дугуржулгазынга бо чылдың февральда Красноярскиге эрткен экономиктиг шуулган үезинде ат салган. Хөмүр-дашты казып тывар комплексти сайырадырынга-даа, регионун транспорт инфраструктуразын сайырадырынга-даа ол орук аажок улуг уjur-дузалыг дээрзи демдеглеттинген.

Төлөвилелге салыр инвестициялар 195 млрд. рубль, демир-оруктун күчүзү чылда 27 млн. тонна чүк деп санап турар.

Тываның школачылары өөренирлер

Тываның школаларына чурт-шинчилел бөлгүмнери долузу-биле ажылдай бээр.

Бо чайын оларның ажылының кол углангышкыны тыва сөстөрүн болгаш черлер аттарының—суурларның, хоорайларның, хемнерниң, хөлдөрнүн, дагларның аттарының канчаар тывылганын өөренирлер. Ол сорулганы күүседиринче Тываның болгаш Россияның демнежилгезиниң 100 чылынга белеткелдин организастыг комитетиниң хуралында Тываның Өөредилге яамызының, Архив агентилелиниң, Национал музейниң болгаш Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун кичээнгейин Тываның Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Михаил Козлов угландырган. «Арга бар болза, 2014 чылга чедир кайы-бир суурже кирер оруктун аксынга оң адын бижээн самбырага оң кыска төөгүзүн бижээш азып каан, болза, эки-ле болур ийик. Чижээ, Илинка суур-дур. Ону Илья хүнүнде үндезилеп тургускан болгай—деп, Михаил Козлов уламчылаан.—А найысылалдың уругларынга Кызылдың кудумчуларының аттарының кайыын тывылганын тодарадыр талазы-биле улуг ажилдар бар. Төөгүнүн ажилдакчыларының аттарын тывыскан кудумчуларда ол аттарны чүге шын эвес адап, бижип турарыл? Чижээ, Чазак Бажыны турар кудумчуну

чүге Чүлдүм кудумчузу деп турар, а херек кырында ону Адыг-Түлүш Чүлдүм кудумчузу дээр болгай. Кызылдың дыка хөй анык чурттакчылары Тываның төөгүзүн оң кандыг уjur-дузалыг болганын билбес болгай».

Школаларның болгаш суурларның музейлеринде делгеттинген чүүлдерни чаартыры бо ажилдың сөөлгү кезээ болур уjurлуг. Оларда документи-даа, хоочуннарның сактыышкыннары-даа бар. Бо талазы-биле школачыларга эртемденнерниң, чурт шинчилекчилериниң дузазы херек болуп турар дээрзин хуралга демдеглээн.

Бо ажил дээрге, 60-70 чылдарда нептереңгей турган класстан дашкаар ажилдарны катал эгидери-дир. Школачыларның чурт-шинчилел ажылын эгелээн кижилерниң бирээзинге Кызылдың №1 школазының директору турган Валентина Александровна Гребнева хамааржыр. Оң «Школада туризм болгаш чурт шинчилели», «Рюкзак чүктээш, Тываны эргий» деп номнары көдээ школаларга ажыктыг болур.

Хоорайларның болгаш суурларның дугайында төөгүнүн шынын тывары чугула дээрзин Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың Күрүнө чөвүлелиниң хуралында көдүрүп турганын сагындыраал.

Тывада часкы тарылга кидин түлүк

Республикада май 28-тин байдалы-биле тараа культураларын 9,3 муң га черге тараан, ол дээрге планның 40 хуузу, оң иштинде кызыл-тасты—5,7 гага, арбайны—1,2 муң гага, суланы—2,4 муң гага тараан.

Тываның ийи кожуунунда—Улуг-Хемде болгаш Каа-Хемде тарылга доостур чедер берген. Часкы хову ажилдары Танды, Чеди-Хөл, Кызыл кожууннарда эки чоруп турар, ында шөлдөрнүн барык чартык кезинге тарааны тараан.

Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл болгаш Бай-Тайга кожууннарының ажил-агыйлары хожудал турар, ол черлер тарылга шөлдөрнүн бештин бир кезинге үрезинни чашкан. Ындыг турбуже регионда тарылга 29 хуу күүсеттинген, эрткен чылдың деңгелинден бедик болуп турар. Бо ажилдың кошкак чоруун Көдээ ажил-агый яамызы агаар-бойдустун соок болуп турары деп тайылбырлап турар.

gov.tuva.ru-дан.

«РЕГИОННАР РЕЙТИНГИЗИН» БАШТАЙ БЕ

Тываның эрге-ажыктарын федералдыг деңгелге туруштук камгалап турары дээш Шолбан Кара-оол «Регионнар рейтингизиниң» мурнакчызынга санаткан.

Майның сөөлгү неделясында федерацияның субъектилериниң экономиктиг сайзыралының айтырыгларын күрүнениң удуртулгазы чугула деп санаан. Чижээ, чурттуң Президентизи Владимир Путин регионун иштиги продуктузунуң (РИП-тин) өзүлде темпизин чедип алган болгаш ажилдаар олуттарны дыка хөйну тургускан регионнарны Воронежке сайгарлыкчылар-биле ужуражып тургаш, адаан. Белгород, Калуга, Ленинград болгаш Калининград областарын, а ол ышкаш Татарстанны болгаш Краснодар крайны онзалап демдеглээн.

Президентиниң демдеглэни-биле алырга, Белгород областа регионун иштиги продуктузу 2002 чылдан 2012 чылга чедир 9 катал өскөн, ажилга хаара туттунганнарның—1,2 катал. Ол-ла үеде Ленинград областа, Татарстанда болгаш Краснодар крайда РИП—5 катал өскөн. Калуга облазы чеди чылдың дургузунда РИП-ти 3,5 катал өстүргөн, а ол ышкаш 16 муң ажилдаар олуттарны тургускан.

«Регион бүрүзүнге ажилды чогуур деңгелге тургузар болза, чоокку үеде миллион-миллион чаа-чаа ажилдаар олуттарны тургузар ийик бис дээрзин бо сан-чурагай тодарагай көргүзүп турар»—деп, Президент демдеглээн.

Регионнарның хөй кезин өре тамызынче кирип болур социал хевирлиг сорулгаларны шиптирлээринге байдалдарны тургузарын федералдыг төп чедип ал турар. Чамдык регионнарның удуртукчулары деткимчени федералдыг төптен алырын оралдажып келгеннер. Олар регионнарга федералдыг казна бүдүрүлгелерин аэропорттарның баазаларына тургузарының дугайында саналдарын киригеннер. Аңаа чыл санында чурттуң бюджетинден 5 млрд. рубльди үндүрери негетинер.

Оон аңгыда федералдыг төптүн губернаторларны нити команда ажылынга хаара тудар дээн оралдажышкыны сонургалды болдуруп турар. Нити-национал улусчу фронтунун федералдыг оргкомитетиниң май 21-де болган хуралына съездиге белеткелди Президент Владимир Путинниң киржилгези-биле чугаалашкан. Хемчеглер Россия хүнүнде (июнь 11-12-де) Улуг Манежке болур. «Коммерсант» үндүрүлгениң дыңнатканын езугаар алырга, съездиге президент эрге-чагыргазы, Президентиниң бүрүн эргелиг төлээлери, губернаторлар бүрүнү-биле киржир.

Оларның дугайында чогуумчалыг медээлер хөйү-биле нептереп турар дөрт регионун удуртукчуларын эки деп үнелээн.

Шолбан Кара-оол (Тыва Республика) Россияның энергетика сайыды Александр Новак-биле май төнчүнде ужуражырының дугайында дугуржуп алган. Аңаа регион энергетиказын сайырадырының, ылангыя чаа чылыдылга-энергетика станциязын тударының

дугайында айтырыгны сайгарары планнатканын Баштыңының санап турарын езугаар айтырыгны чылыдылга-энергетика комплекси сайырадырының федералдыг программазын чугула.

Федералдыг удуртулга-биле Ш.Кара-оол ажилдажылгазының база бир чогуумчалы болза, «Кызыл» аэропортунга федерал бүдүрүлгезиниң эрге-байдалын тывысканы диг айтышкына Россияның Чазаа май салган деп республиканың орук-транспортиниң сайыды Олег Косоротов дыңнаткан. Аэропорту» казна бүдүрүлгезинге катал бүчүрүдүлгезин күүсеткен соонда бо чыл 1-ден эгелээш федералдыг бюджеттен акша эгелээр.

Аэропортту федералдыг деңгелге чорук Кызылга аэропорт комплекзин «транспорт системанын сайырадыры» федерал тускай сорулгалыг программага дүүштүр чалыр талазы-биле инвестиция төлөвилели бүкүсеттинериниң магадылалы болур. Ол төлө нити өртээ 3 млрд. 184,6 млн. рубль (1 млрд. рубльди федералдыг бюджеттен, 2 млрд. рубльди республика бюджетинден, 1 млрд. рубльди инвесторнун бюджетинден алыр), аэропорт комплекзин амгы үең агаар сулуп хулээп алыр кылдыр белеткээринге ажылдат.

Оон аңгыда РФ-тин Күрдумазы май тө федералдыг бюджетке өскерилгелер кириргайында хоойлуну хулээп алган, ында Тыва Хем суурга культура-спорт төвүн тударына 7 рубльди тускайлаарын көргөн, ону Тываны Россияның демнежилгезиниң 100 чыл оюн 20 демдеглээринге уткуштур ажылгалга кирир.

Ол комплексти тударын 2011 чылда ажилчын сургакчылаашкын кылып келгеш, В. Путин деткээн дээрзин сагындыраал.

club-

Тываның Баштыңының ажил-а.

СЕПТЕЛГЕНИ ДАРЫЙ ДООЗАР

Кызыл хоорайның №3 школазында капитал септелгени август 16-га чедир доозарын Тываның Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол негээн.

Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол үнүшкүнүг хурал эрттирген, аңаа найысылалдың №3 школазынга чер шимчээшкенин айыыл чок болурун хандыраар талазы-биле ажилдың чоруп турарын хынал көргөн. 2011 болгаш 2012 чылдарда Тывага болгулаан чер шимчээшкенин школань оран-савазын улуг хемчээлдиг үрелиишкениге таварыштырган.

Эрткен чылдың сентябрь 13-тен эгелээш «Стройсервис» КХН объектиге чингине күүседикчи болуп эгелээш. Оран-саваның төп кезээнге болгаш оң талазынга кичээлдер эрттирерин соксаткан. Ийи муң ажыг өөреникчинин улуг кезин найысылалдың өске өөредилге черлеринге хувааган.

Доора болгаш узун дургаар турар ханаларны демир-биле быжыгларын, иштиги болгаш даштыкы ханаларга демир хана-карактарны тургузарын, ол ышкаш штукатурканы кылынадыр чаарын төлөвилел-смета документациязынга көргөн. Төп кезекте болгаш оң талада ажилдар 90 хуу күүсеттинген деп

«Стройсервис» КХН-ниң кол инженери Эдуард Бабкин республика Баштыңына илеткээн. Шеверлел ажилдарын кылырынга эргежок чугула материалдарны садып алган.

Тудугжуларның таварышканы эң кол айтырыг — төлөвилелде көрдүмзүн улуг хемчээлдиг ажилдарның бары. Ханаларны иштиги талазындан демир-бетон-биле быжыгларынга одалга системазын адыраар, хамыктың мурнунда радиаторларны чайладыр алаар. Ол системаның эргижирээнинден барык шуптузун солуур уjurга таваржып турар. Соңгаларда болгаш эжикилерниң хөй кезинде байдал база ыныгы, бичи дээптерге-ле төктүп каар. Электри удазынын болгаш өске инженер четкилерин долузу-биле чаартыры негеттинген.

Объектиде ажилдап турар кижилерниң санынга хамаарышкан айтырыга кол инженер 45 кижиде харыылаан, а школа директору Людмила Муравьеваның чугаалап турары-биле алырга, ында 20 хире кижиге ажилдап турар. Тудуг ажилдарының чоруп турары-биле танышкаш, Шолбан Кара-оол ону «сөөртүнчек» деп үнелээн. «Объектини дужаарының хуусаазын канчал-даа узадып болбас. Сентябрь 1-де школа сургуулдарны хулээп ал эгелээр. Ону ийи муң өөреникчи

болгаш элээн каш муң адам санап турар. Оон аңгыда тини хуусаазында дужаарына, тудугжуларның ажил-чоруунун үнелели-дир» — демдеглээн.

Ажилдың саадап турар каанынга республика Баштыңы яамызының төлөвилекчил бо херекке езу барымдаа иришкени деп санаан, олар хөй чугула ажилдарны ки барганнар. Керээ чарыкча ажил-чорудулгазын база хылыг көөрү чугула, ажилдың гин база катал сайгарары, тиге кижилерни болгаш техн немээри чугула.

Школаның септелгезин август 16-га чедир доозарын Шолбан Кара-оол негээн. Төлө документациязынга эргемчугула эдилгелерни киририне мелде ажилдарны акшаландостерни Саң-хөө яамызы кады тыварын Тудуг яамызы дааскан. Хуусаа болгаш дээш хыналданы капитал эргелелинге онааган. Оон доктаамал харылзааны тудуг ажил-херектиң байдалын дөңдүрүп турарын школа директору дааскан.

ТР-ниң албан-агый сайтында

ЧАА ТЕХНОЛОГИЯЛАР – ЧАА ПРОГРАММАЛАР

Шуулган үезинде.

Бистиң республикада Интернет четкизи түндүн хунче сайзыралды ап, чаа-чаа программалар немежи-ле орат.

Май 25-те ТР-де информатика технологияларының адырының талазы-биле ажилдап чоруур специалистерниң 1-ги шуулганы Чаа IT (ай ти)-парк программаны тургузарына Алдан-Маадыр чурт-шинчилел музейинге Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун киржилгези-биле эрткен. Чаа ТР-ниң Чазак аппаратының специалистери, яамылар болгаш Шолбан черлериниң удуртукчулары, «Тывасвязь» ААН-ниң, ТР-ниң Информастыг технологиялар үзүмүнүн специалистери болгаш Тываның күрүне университетиниң информатика факультетиниң башкылары биле студентилери катталышканнар. Бо шуулганың адырышкынына ТР-ниң Баштыңы Чааан Даргазы Ш.Кара-оол демдеглээн: «Бистиң бичии республикада Интернет четкизи алам-на бурунгаар хөгжүлдени ап турар. Тывада болушкуннар Интернет дамчыштыр көрүп, билип ап турар бис. Өскерлерден калбайн бурунгаар чүткүр, информатистыг технологияларны сайзырадыр, ол талазы-биле бедик мергежилдиг специалистер чугула керек төлөвилелдерни ажилдап чыгырын деткиир. Республикада Интернет ажилын ам-даа делгемдип, IT (ай ти) программаның талазы-биле чедишпес специалистерни өөредир, ам-даа бо ажилды бурунгаар сайзырадыр чугула». Бо программаның ажилдаар черин чаа туттунуп турар «Аныяктар Ордузунга» тургузуп болурунун аргазын көөр кылдыр Чазак Баштыңы ТР-ниң Аныяктар керектериниң талазы-биле болгаш спорт яамызынга даалганы берген. А эңне кол айтырыг — информатистыг технологияларга аныяк специалистерни өөредир болгаш аңаа черлерге чорударын чугула деп санап турар. ТР-ниң информатизация болгаш харылзаа яамызы чаа технологияларның билиглеринге аныяк специалистер өөредир айтырыгны көдүрүп, аларга деткимчени көргүзерин санаан.

Форумунун 2-ги кезинде информатистыг технологиялар төлөвилелин

кылыры-биле кордакчыларга күрүне деткимчезинден 150 муң рубльди көрүп каан. Оларның аразында «Алло-08» (Чаңгыс аай чагылар төвү, Кызыл хоорайдан), «Банк Социальных Инициатив», «Мотивация» төлөвилел чери база «Мээң хоорайым» (Видеохайгаарал системазын тургузар), «Тыва Республиканың туристичи картасы» болгаш оон-даа өске чогадыкчы чоннун аразында база чарлаттыган. Конкурстун тиелелгезинге «Алло-08-ти» үнелээн, оон автору Чечен Салчак бо төптүн ажил-чорудулгазын удуртуп турар.

Шуулганың хемчеглеринге «Тыва-24» деп чаа теле-дамчыдылганы Интернет адресиниң талазы-биле дамчыттыган албан-езуунун баштайгы ажыдышкынын база таныштырган. Бо теле-дамчыдылганы Интернеттен (tvtyva.ru) көрүп ап болур.

«Бо «Тыва-24» деп теле-дамчыдылга өске хей-хей сайтыларга көөрдө, дилээшкн талазы-биле видеосюжеттерни көөр аргалыг болур — деп, Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызының сайыды Органа Доржуевна Натсак ажыдышкынга демдеглээн.

Теле-дамчыдылга «Тыва-24»-түн онзаланып турар чүүлү, үзүктел чок көргүзер, дамчыдылгага дүүштүр оон четкизи баш бурунгаар тургустунар база сонургаан дамчыдылгаларын таарымчалыг үеде көөр аргалыг, ол көрүкчүге «Дилээшкн талазы-биле видео» болур.

«Тыва-24»-түн корреспондентилери республиканың чаартылгалыг болушкуннарын долзуу-биле чырыдарын кызыдар. Ийги онзагай чүүлү, теле-дамчыдылганы тургузар чорудулгага көрүкчүлери хаара тудар. Оларга таарымчалыг кылдыр сайтыда тускай кезек тургустунган. «Интерактивте» деп бичии эгелер бар, «Репортажты чагыдып ал», «Репортер сен», аңаа теле-көрүкчүлериң тырттырган материалдарын салып болур. Сайтының каналына социал четкилер гаан темаларны социал четкилер «Фэйсбук», «Контактыда», «Фэйсбук» дамчыштыр чагаалажыр аргазы бар.

Теле-дамчыдылга-биле чергелештир, көрүкчүлери бижимел хевирге сөөлгү медээлерни номчуп алыр аргазы бар. «Медээлер» деп

эге республикада болушкуннарның медээлерин парлап үндүрер. Интернетте регионалдыг телевидение дамчыдылганын тургусканы Тыва Республиканың «Тыва-24»-тү тургузар талазы-биле губернатор төлөвилелиниң бирги чадазы болур болгаш ону Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы боттандырып турары ол. Моон-даа ыңай харылзааны сайзырадыры-биле өске дамчыдылгаларны база дарый чорударын планнап турар.

Музейге шуулган эгелээр мурнунда «Тыва-24» теле-дамчыдылганы корреспондентилериниң ажилы Тывада болган, болуп турар болушкуннарны тырттырып каанын телевизордан улуг сонургал-биле көрдүм. Чойгана Салчак, Шолбан Монгуштуң видеосюжеттерни көргүспүшөөн, орус дылда тайылбырлап турарын дыңнадым. «Тыва-24» теле-дамчыдылганы ажилы эгелей бергенин ол видеосюжеттер херечилеп турду.

Тыва Республикада информатизация технологияларының адырының специалистериниң 1-ги шуулганының киржикчилери үнелелди берген. Оларның бирээзинге Тываның күрүне университетиниң информатика кафедрасының улуг башкызы **Марьям Маадыр-оол-овна Монгуш** бодалын илеретти: «Информатистыг технологиялар ажылгап турар специалистерниң шуулганына кээп, ында көрдүнгөн айтырыгларны сайгаржып дыңнаары меңээ дыка ажыктыг болду. Шуулганың бир сорулгазы, IT — парк программаны тургузарын дыка эки деп санап турар мен. Интернеттин сайзыралы-биле IT (ай ти) специалистеринге херегелди үе негеп турар. Тываның күрүне университетинде информатика кафедрасы 2011 чылда «Фундаменталдыг информатика болгаш информация технологиялары» деп угланышкынның бакалавр ажыттыган. Оон доозукчулары бистиң республикавыска IT специалистери болуп ажилдаарлар».

Тывада Интернет четкизиниң хөгжүп турары, чаа технологияларның, чаа программаларның тургустунуп турары дээр-ле, бурунгаар хөгжүлдениң херечизи-дир.

Анисья ТЮЛЮШ.

Чедишкннерниң көрүлдези

Май 24-26 хуннеринде «Сүбедей» спорт комплекзинге эрткен «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө. Старт-2013» республика делгелгези Тываның сайгарлыкчыларының ажил-ижиниң янзы-бүрү адырларына чедишкннериниң көрүлдези болган. Тинлекчилерге шаңналдарны тывыскаан.

«Тус черниң курлавырларын ажылгааны» чергелиг шаңналга агаар-бойдустан арыг «Бай-Хаак Аква» сугну кудуп садып турар Тандыдан **Вячеслав Соянның** Бай-Хаак кызыгаарлаан харыс-салгалыг ниитилели төлөптүг болган.

Кызылдан сайгарлыкчы **Ужар Монгуштуң** бүдүргени «Саат» (дыт саады) эң дээр аш-чем продукциязы деп үнелеткен. «Эң дээр бүдүрүлгө барааны» чергелиг шаң-

нал-биле Кызылдың сайгарлыкчызы **Любовь Монетчикованың** бүдүрүп үндүрүп турары бараан аймаа сугар хаптары демдеглеткен. «Ачы-дуза чедиреринге эң дээр төлөвилел» чергелиг шаңналды Барыын-Хемчик кожуунда сайгарлыкчы **Энрик Сарыгларның** «Үш-Мыйгак» туризм баазаның төлөвилели чаалап алган. Аът дериг-херекселин кылып турар Тес-Хемден **Кур-Дагба Ланаа** «Национал чаңылдарны камгалап арттырганы» чергелиг шаңналды алгаш чанган.

Бо беш сайгарлыкчының бүдүргөн продуктулары Тыва Республиканың Чааан чокта чаа бадылааны «Тывага кылган» деп ылгавыр демдек-биле демдегледиринге кордакчылар бооп турар. Ол ылгавыр демдек-биле барааннарны демдеглээриниң кол негелдези — оларны Тывага кылганы, агаар-бойдустан экологтук ары дээр ышкаш бедик шынарның не-

Кадыкшылын хынаан

Кунгуртук суурже самолет ужуп турар апарган соонда, ол черниң чурттакчыларының амыдырал-чуртталгазы элээн экижээн деп болур.

Ийи муң ажыг чурттакчылыг Тере-Хөл кожуунга эмчилер бригадасы АН-2 самолетка ужуп чедип чораан. Бригаданың составына хирург, уролог, невролог, окулист, акушер-гинеколог, эндокринолог дээш, өске-даа специалистер эмчилер кирген. Эмчилерниң Кунгуртуга кээринге баш бурунгаар белеткенип турган болгаш, шинчилге эртер уруглар оларны тус черниң эмнелгезинге манал турганнар. Өскүс 10 уругларның, өг-бүлөгө болгаш ажы-төлгө дузаның республиканың төвүнүн салбырында ада-иезиниң азыралы чок арткан уругларның, 14 хар чедир назы-харлыг элээди оолдар, уругларның, бир хар чедир назынның 36 бичии уругларның

кадыкшынын байдалын эмчилер хынаан. Тере-Хөл кожуунун эмнелгезиниң кол эмчизи Алла Кунчунун чугаазы-биле алырга, хыналданың түннелдери удавас долзуу-биле билдине бээр, кады багай уругларны эмнээриниң хемчеглерин ап чорудар.

Ажылчын бөлүктү күш-ажыл болгаш социал политика сайыды Мерген Ооржак биле кадык камгалал сайыдының оралакчызы Күдөр Монгуш баштап чорааннар. Бөлүктүн кежигүннериниң кол сорулгазы — Тере-Хөл кожуунун социал адырларында байдал-биле таныжып алыры, чоннун кадык болгаш социал камгалалын экижидериниң айтырыгларын эрге-чагырганың тус чер органнының сайгарып көөрү.

Эрге-чагырганың тус чер органны чоннун кадык болгаш социал байдалын экижидер дээш кызып ажилдап турар деп ажылчын ужуражылга үезинде демдеглээн.

Чазактын дузазы

Эрткен чылдың декабрь 20-де Хову-Аксы суурнун чылыг-электри төвүнге үрелишкн болганын чаагайжыды туттунган бажыңнарның хей санныг чурттакчылары чылыг хандырылганы чок арткан.

Бажың-балгадын ээн каар хөңү чок болгаш, хей кижилер өскээр чоруундан ойталааш, квартираларына артып калганнар. Оларның квартираларын чылыдарының бир аргазы демир суугулар боорга, суугулар болгаш одаар ыяш-биле оларны хандырган. Ынчалза-даа квартираларны колдады электри энергиязының күжү-биле чылыдып турган. Ол чылдагаан-биле электри энергиязын ажылгаары көвүдээн. Электри энергиязын

ажылгааны дээш төлевирни дуглаарына дузалаарын Хову-Аксы суурнун чурттакчылары-биле ужуражылга үезинде Тываның Баштыңы аазаан. Бодунун аксы-сөзүн Шолбан Кара-оол күүседип, республиканың курлавыр фондундан 4 миллион 241 муң рубльди үндүрүп бээр айтышкынны берген. Аңаа немештир өг-бүлө бүрүзү 10 муң рубль дузаламчы акшаны федералдыг бюджеттен алыр. Хову-Аксының 252 чурттакчыларына чаңгыс катал дуза көргүзери-биле 2 миллион 520 муң рубльди тускайлаан. Хову-Аксында бажың-балгат өңчүлүг, ынчалза-даа ында бүрүткетпээн кижилер бүрүзүгө 10 муң рубльди бээр.

Тываның Чааан акша дузанының ниитизи хемчээли 6,8 миллион рубль.

Эгелээшкнни деткээн

Орус дылды республиканың школаларында башкылап турарының айтырыгларын бо талазы-биле билдирген специалистер-биле сайгарып чугаалашкаш, орус дылдың кол республика инспекторун томуйлаар деп шийтпирни Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун хүлээп алганын Россияның дээди өөредилге черлериниң удуртукчулары чүүлдүгзүнүп деткээн.

Россияның девискээрлеринде орус дылды өөренириниң айтырыгларын чугаалажып турар-даа болза, херек кырында хемчеглер алдынмайн келген, орус дылды өөредир дээш харысгалыг дүжүметтин албан-дужаалын тургузары ийи дылдыг девискээрлерге ол айтырыгны шийтпирлээринге дуза боор деп Орус дылдың Пушкин аттыг күрүне институтунун ректору, профессор Прохоров чугаалаан.

gov.tuva.ru-дан.

Бизнесте назы-хар чок

Чоокта чаа Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызынга республикадан дашкаар аңгы-аңгы Россия чергелиг мөөрейлерге киришкеш, тергин көргүзүлгелериг болуп, тилелгелиг келген өөреникчилер болгаш башкылар-биле яамының сайыды ужуражып, байыр чедирген. Ук хемчегге Тываның Аграр лицейиниң алган «Эртинезиниң» бир кол маадыры школачы бичини уругнуң кылган ажылын аажок сонугаан мен. Ооң төлөвилел ажылы — школа чугайының технологиязы.

Тываның Аграр лицейиниң 11-ги классчызы Аясмаа Александровна Лакпар — тус черниң чиг эдинден экологтуг арыг школа чугайын кылып талазы-биле технологияның автору. Лабораторлуг шинчилелдерниң түңнелинде алган чугайның үлегерлери холга былчашпас боордан аңгыда, школа самбыразынга тода исти арттырар болган. Ол дээрге чугайны кылырда, ооң чамдык гипоаллергенниг шынарларынга дузалыг бойдустан чайгаар бүткен чамдык кезектерин тус черниң чугай дажының кайгамчык шынарлары-биле кады ажыглаанының түңнели болуп турар.

Тываның күрүне университети «бичини» авторга ооң технологиязын болгаш бүдүрүлгезиниң чажыдын чаа чүүл деп санааш, «ноу-хау» херечилелди тывыскаан. 2012 чылдың декабрь айда автор бүдүрген чүүлүнүң үлегерин Кызыл хоорайга «Инновация — 2012»

деп күзедим. Аясмаа, Аграр лицейинче кажан өөренип кирип алдың?

Аясмаа: — Мен 8 класстан эгелеп өөренип эгелээн мен, оон мурнунда Кызылдың № 5 гимназиязынга өөренип турдум. Бодумнуң сонуггалым-биле өөренип кирип алган болгаш, бо угланышкын меңээ тааржыр болду. Шинчилел ажылдарын дыка улуг сонуггал-биле эгелээн мен. Баштайгы кылып эгелээн ажылым — «Бок үнүштер — хөзүннүң индикатору». Ажылым түңнели — Бүгү-делегейниң студентилериниң эртем конференциязының школачы секциязының 2-ги чергениң диплому болган. Оон дараазында чылдарда бо эгелээн ажылымны улаштыр сайзырадып турдум. Кылган ажылдарым-биле долгандыр хүрээлелдин аныак шинчилекчилериниң мөөрейлеринге чылдың-на кирип турдус. Түңнелдеривис багай эвес болган.

Нина Степановна: — 8-ки класска өөренип киргеш, сентябрь айда химия кичээлинде уругларның практиктиг ажылы бар — хөзүн, суг-биле ажылдаары. Аңаа хөзүннүң эзилдириин канчаар кылырын өөредир, оон ол эзилдиргедэ эң бөдүүн хөй кезектерин тып алыры дээн ышкаш ажылдар чорудар. Ынчангаш Аясмаа ол ажылды дыка сонугаан. Оон боду-ла ол участоктуң (автор: лицейниң девискээринде) химиктиг тургузуун өөренип, шинчилеп көрейн дээш, ажылын эгелээн турганы ол. Ажылының угланышкынын айтып, планын тургузуп бээримге, боду

Нина Степановна биле Аясмаа.

де самбырага бижиттинмишаан, тема тайылбырлап тургаш, чугайның доозунун болганчок-ла тынып-каш, чөдүрө бээр турган мен. Оон бирги партада бо өөреникчим: «Ол чүге чөдүрө бээрнер ол, башкы» деп айтырарга: «Бо көрүңер даан, чугай бижиттинерге, тоглап турар, а ооң доозуну кижиниң аксы-боксунче, думчукче кирип турар, ынчангаш кижини чөдүртү бээр, ооң кадында кижиниң кечин база кургадып турар» — дээш, холумнуң хорлап калган кечин көргүзүп, тайылбырлаан мен. Оон өөреникчим тургаш: «А ол чугайны тоглавас, кешти кургатпас, кешке былчашпас кылдыр кылып болур чүве бе?» — деп айтырарга: «Болур-ла ыйнаан» — деп хары-биле доозулган турган.

Корр.: — Бо ажылыңны канчаар эгеледиң, Аясмаа?

Аясмаа: — Чогум бо ажылды башкымның оон мурнунда бир өөреникчизи база эгелеп бар чыт-каш, кылбайн барган болган. Ынчангаш эге чадазы турган, оон мен улаштыр ажылдап эгелээн мен. Башкым-биле Тываның, республикадан дашкаар болгаш база бир өске 3 аңгы черниң даш чугайын садып алгаш, холуур өске херек чүүлдерин база четчелеп алгаш, кылып эгелепкен бис.

Нина Степановна: — 3 аңгы черниң даш чугайының аразындан Тываның чугайының шынары өскелерге бодаарга, черле эки чорду. Республиканың иштинден Терлиг-Хаяның, Хайыраканның чугайларын хынаан бис, ынчал кээрге, Хайыраканның даш чугайының шынары эки болду.

Корр.: — Кылып бүдүрүп алган чугайыңар кандыг болду, бижиттинери дээрим ол дийин?

Нина Степановна: — Бижир-даа тода болгаш көскү, эки, холга-даа былчашпас болган.

Аясмаа: — Кылган үлегерлеривис Москваже чоруй барган. «Өөредилгедэ инноватика» деп өөредилге форумунче киржири-биле чорудупкан бис.

Нина Степановна: — Бо чоокта чаа алган эң-не улуг, бедик «Россияның өөредилге эртинези» деп шаңналывыстың алган ачызы — өөреникчилерниң химия эртемниң талазы-биле сайгарлыкчы чоруунун арга-мергежилин тургуз-ры-биле кылган төлөвилелдери.

Корр.: — Аясмаа, сээң сонуггалың колдуунда химия болгаш биология эртемнеринче колдап

турарын эскерип тур мен. Келир үеде кандыг мергежилди шилип алыр бодап тур сен, школына база ам доозар кижидир сен?

Аясмаа: — Баштай химия эртемниң аайы-биле өөренип кирип алыр бодап турдум, оон ам бо кылган төлөвилелим соонда, башкымның сүмези-биле химия талазы-биле технолог мергежилдиг болур күзел тытып келди.

Нина Степановна: — Мээң сүмелеп турарымның ужуру — Аясмаа «Школьник» деп инновациялыг биче бүдүрүлгениң чигине директору болуп турар болгай. Бо төлөвилелди камгалап алгаш, грант акша база алган бис. Ынчал кээрге, ол амдызында 18 хар четпээн болганда, оон орнунда чигине директорнуң хүлээлгезин амдызында мен күсөдип турар мен. Чогуур документилен шуптузун кылып, билеткеп каан мен. Бүдүрүлгениң дериг-херекселин чагыдып каан бис. Ам бо чайын июнь айда 18 харлаптар, оон Аясмаа боду чигине директор апар.

Корр.: — Мээң билгеним болза, Аясмаа «бичи» бизнесмен болуп турар шээжил, ындыг бе?

Нина Степановна: — Ийе, биче бүдүрүлгелиг бизнесмен-дир. Бо ажылын улаштыр сайзырадып хөгжүдери чугула, чүге дизе бо күзүн база катап немелде гран-

тыже киржир силер дэгайлаарга, немелде арышкынныг болзун дсорулгазы — бо чугайчүзүн-баазын школа чугахарын-даа суг-эмульсионалибастр дээн чижектиг база бүдүрери-биле. Ынажылды 3-4 чыл иштинужурлуг ажылын планнаону эки удуртуп-баштааржулгалыг специалист хер

Корр.: — Аясмаа, аныак бизнесмен мен сен бе?

Аясмаа: (каттырып, зүрүүр болду).

Нина Степановна: — вилеливис грант акша чаалап эккээрге, «Школьн бүдүрүлгө тургустунарга, бо дээрге сээң келир үматериалдыг баазазы-ды тайылбырлаарымга, ол аутказын билбизинден болкандыг болду аан, ынчалзбажында ол чүүл шала болуп турар хевирлиг.

Аясмаа: — Мен 8 өөренип келгеш-ле, дыкагап өөренип эгелээн мен дерге кылып турар дуржу суг болза, дыка сонугаа. Ам бодап турарымга, бидан дыка хамааржыр бок. Башкының кичээлди каныйлырлаары, өөреник сонуггалын хаара туду улуг ужу-уткалыг деп бидум хуумда база химияныгай бергеним таварылга бодаар мен, ам келир үеде мергежилди шилип алыр тодаргай билдингир. Ам-дкандыг ажылды кылып дур ону кылып мен. Киксайзырадып-хөгжүдөр эки деп бодаар-дыр мен.

Корр.: — Нина Степановна, силерге күзээрим болза, асоңгаар бо ышкаш өөреникчилер силерге тавар турзун деп, ажыл-чогунарга чаа-чаа чедиитишлелгелер кээп-ле деп, а Аясмаага эгелеп төлөвилели ам-даа чедиит болзун деп күзевиишаан, эки дооскаш, дээди өөредиринче өөренип кирип алырзедим. Менди-чаагай!

Нина Степановна, Аясмаа Четтирдивис, улуу-биле.

«Школьник» биче бүдүрүлгениң баштайгы чугайы. (Тываның чугайы оң талазында).

деп аныяктарның инновациялыг чыыжыңга таныштырган. Школа чугайын бүдүрер талазы-биле төлөвилелди Тыва Республиканың Чааза 300 муң рубль түңгө деткээн. Шак ынчалдыр Аграрлыг лицейниң девискээринде «Школьник» деп инновациялыг биче бүдүрүлгө тыптып келген.

Бүдүрүлгениң чиг эт баазазы 19 муң тонна ажыг чиг эт курлавырын тургузуп турар Чеди-Хөлдүн, Хайыраканның, Теве-Хаяның чугай дажының чыдымындан алдынган. Биче бүдүрүлгениң күжү чылда 3 тоннадан эвээш эвес школа чугайы болуп турар. Бүдүрген чүүлдүң садып-саарар рыногу — Тыва Республиканың өөредилге албан черлери (173 школа). Республикадан дашкаар база садып-саарарының аргазы бар.

Мээң кичээнгейимни хаара туткан школачы Аясмаа биле ооң удуртукчу башкызы Нина Степановна Сенги-биле ужуражып чугаалаштым. Ынчангаш солунувустуң номчукчуларыңа чугаавысты бараалгаттымыс.

Корр.: — Нина Степановна, Аясмаа, чунуң-даа мурнунда силерге чедип алган чайынналчак чедишкениңер дээш байыр чедирип тур мен, моон-даа соңгаар тишлелгелер ам-даа хөй болзун

улаштыр-ла ажылдап чоруй барган. Дыка кызымак, харысалгалыг кижини. Хөзүн болгаш үнүштерге хамаарыштыр төлөвилел ажылын 3 чыл дургузунда уламчылаан. Кылган ажылдары чылдың-на албан 1 азы 2-ги чергениң дипломун алыр.

Корр.: — «Ноу-хау» ажылыңарның дугайында чугаалап көрүңер.

Нина Степановна: — Кылып турган ажылын уламчылаар бодап турган бис. Ынчалза-даа бо чылын төлөвилел ажылдары кылыңар дээрге, кандыг ажыл кылып деп айтырыг тургустунуп келген. Тараа, ногаа аймаа, чугай, тыва дус дээш, 15 хире төлөвилел ажылдарының темазын көргүзүрүмге, Аясмаа чугайны шилип алганы ол-дур.

Аясмаа: — Кажан башкым-биле кандыг ажыл кылып дугайында сүмележип турувуста, ол менде школа чугайының дугайында төлөвилел бодап бар дээрге, уламна сонуггалым күштелген. Чогум бо ажылды баштай шинчилел ажылы кылдыр эгелээн бис, оон директорувус инноватика форумунга киржиңер дээрге, улаштыр ажылдааш, декабрь айга чедир кылыпкан бис.

Нина Степановна: — Шуут-ла чугай кылып бодадың тыптып келгени база анаа эвес. Кичээл үезин-

Түңнел сөс: аалчыларым-биле чугаалажыр мурнундазының-даа «портфолио»-зун сонугурап көрдүм. Аясмааны дипломнары колдуунда шинчилел ажылдар мөөрейлеринден А кылган ажылдарының темаларының солунун, мырыңай ханмадым. Шыны херек, баштай тайылбырлаарга, билбейдүм, оон катап-катап айтырып олургаш, уг-шин билип ала-чайгаар сонуггалым улам ханылай бергенин эскердим. Хуумда база огород ажылынга, чечектер, кат-чимис тарга сонуггалдыг болгаш, кыска-даа болза үениң дургузунда хөйүнү биллип алдым. Кажан школа чугайының дугайында чүгелээрге, аалчыларымның «бичизиниң» карактары чайып турарын эскердим. Ол ынчан «бо бичи уругнуң кызымаан, агырын, тура-соруктуң, ол «чырык» келир үелиг кижидир бодап бажымга кирди. Оон Аясмааны: «Бичи» бизнесмен дүңнү санап тур сен бе?» — деп айтырарымга, ол чүгел кырып, хуумзүрүп каарга, иштимде чаптап-даа олурдум. Шыны «ынакшылда назы-хар чок» дээни-биле дөмей «бизнесте назы-хар чок» деп чүүл бажымга кирди. Бизнес деп сөс англи дылдан «дакчы», «ажылы хөй кижини» дээн. А бизнесмен дээрге, хуу херектиг ажыл-ишчи, сайгарлыкчы кижини. Бо билишкениңе ажыл-чорудулганы эгелеп турар бичи школачы Аясмаага тааржыр деп бодап тур мен.

Тыва чуртувуста бизнес айтыры хөгжүлдени аптыдыа өөрүнчүг. Тываның Чааза сайгарлыкчы чорукту деткиида бүдүрүлгелерге деткимчени көргүзүп турары — буру депшилге. Бо школачы Аясмааның школа чугайын бүдүрүп төлөвилели безин республиканың хөгжүлдениң бир базынызи магатчок.

Алдын-Херел АПЫКААНЫҢ тырттырган чуруктары

Валерия КО

Чагааларны чазып номчааш...

«Шыны» почтазындан

ТОС ЭРТИНЕНИН БИРЭЭЗИ

Дыштаныкчының сүмези

Бистин Тыва Республикага чарлаан «Тос Эртине» деп тускай төлевилелдин чыгыш эртинелериниң санынче Аржаан Моол-биле кызы-Кунгуртун суурдан 70 км

бодуус назы дөгү берген болгаш, мынча чылдар дурда чүге бээр келбейн чораан боор бис дикип, Тарыс аржаан чоруп ора, бойдушту өөм ээзи-магадал чугаалажып ордуус. Бир улуг «Урал» деп машини-ээрби ажыг кижик чордуус. Даа танышпас болзувуса, билчип, хөглүг-баштак, ыр-луг чордуус. Чүгле бодун бо-йин, кижик бүрүзү эпиг оруп бодал, дузалажып чоруурга, оруктарны эрткени-даа бил-с чорду. Бистин «адывыс» ч, чолаачывыс «Улуг Толя» туржугалыг, тура дүшпейн, чок, 26 шак дургузунда, нга чедирип келген. А чамдык ш-даа хонуп келген боор чор-дус чоруп ора, орук дургаар

кандыг чараш черлерни көрбедивис дээр.

Тере-Хөлдүн Пор-Бажын шивээ-зин-даа көрдүс. Балыктыг, Каргы, Эми хемнерни кежи, кончук улуг тайга-сыннарны эрттивис. Кунгуртун суурга доктаап, аштанып-чемненди-вис. Чаптанчыг, бир янзы аялгалыг чугаалыг кунгуртугжулар алыс черле хүндүлээчел, экиргек, биче сеткилдиг чон. Хоюн дөгөргөш, ынча кижини чөмгөргөш, үдөптер.

Ол суурнуң үндөзүн чуртта-чызы, башкы Серенмаа Шулуевна Хомушкун бажында ховар музей-ни ажыдып алган деп дыңнааш, чай аразында чедип, музейин көрдүс. Кайгамчык «олут орбас, чыдын чып-пас» кижилериниң бирээзи чорду. Каш хонуп чорувуста, аржаанга эр-темденер эдиртип алган бо чедип келген болгай. Бодунун өөнүн ээзи (ам аравыста чок) Баяс Чунус-таарович Хомушкунун адын бедик тудуп, бижээн шүлүк, чогаалдарын парладып, чырыкче үндүрүп, эжиниң чаңгысклассчыларын чыып,

сактыышкын кежээзин эрттирип чоруур ындыг эрес кижик ховар-ла. Бо чүлдүн авторлары Б. Ч. Хомушкунун чаңгысклассчылары-дыр бис. Эживистин өөнүн иштинге мөгөйп, чоргаарланып чор бис.

Кунгуртундан улай чорупкаш, Эми хемнин кыдында «алдыңчы-лар» суурнуң чаны-биле күчүлүг техниканы көрүп эрттивис. Та чеже хемни кежи, та чеже артты ажып чоруур улус бис, ону чүгле «Улуг Толя-ла» билчип чоруур кижик ый-наан.

Ынчалдыр-ла шала кежээликтей чедер черивиске чедип келдивис. Эртен даң бажында туруп кээрге, куу туман, чүү-даа көзүлбес, харын муңгарал-даа. Оон хүн үнүп кээри билек, шупту чүве өң, аян-шинчи кирип кээр болду.

Чеди айның он беште Тарыс аржаанының наадымын эрттирер чаңыл болган. Чогуу аржаан боду Балыктыг сумузуунуң девискээрин-де болгаш, аржааның ажалда-зын, арыг-силини суурнуң чагырга чери харылаар, удуртур ужурлуг

деп, тус черниң чурттакчылары чу-гаалаар болду.

Наадым солун эрткен. Хүреш, аът чарыжы, шыдыраа, панчык (тус черниң болгаш Нарын, Эр-зин улунуң эң ынак оюну). Бо бүгү оюн-тоглаа шаңналдыг. Эки тура-биле деткиччилер база тыпты берген. «Мөгениң майы кадырык» (оглуус чогадып каан) деп «Шангыштың шаңналын» бир дугаар октаткан мөгеге Шангыш Монгуштуң авазы — бо чүлдүн автору тывыскаан. Орта Шангыш-тын башкызы, коллегазы, ТР-ниң алдарлыг артизи Виктор Наксыл (Санкт-Петербургка театр академия-зынга сургуулу турган) Шангыш Монгуштуң дугайында чонга чугаалап таныштырган. Эң сөөлгү «аът мыаа» дээн аътты Шангыштың ачазы Ва-силь Дудукленович Монгуш шаңнап, боду 16 шыдыраачының аразындан бирги черни ал, шаңналче кирген. Бо бүгү хемчеглер соонда кожу-уннар аайы-биле парад чыскаал болгаш солун концерт болган. Дыка-ла онза дыштандывыс. Ам Ба-

лыктыг сумузуунуң чагырга черинге санал-оналдарывысты сүмелээр бодап ор бис.

Майгын быжыглаар өргөннерни (кижик бүрүзү ыяш кезип турбазы-биле), одаар кургаг ыяштың садар; бок төгөр онгарга база арыглары бажыңга хлорну албан салыр (изиг хүннерде ымыраа, сээк кончук-дур); аржаан адаанга шлагбаум, эрттирил-ге черин кылыры чугула; келген машина бүрүзүн уткуп, дадывырын орта-ла алыр; оон кирген акша-төгерики аржаанның чагаайжы-дылгазынга ажыглаар. Бо чүлдөр болу бээр болза, чон амыраар-дыр ийин. Вертолеттан аржаанче ужуруп көрзе. Аржаанга бир улуг эмчи ту-рар болза эки (тайылбыр ажылын болгаш баштайгы дузаны-даа чеди-риптер). ОШАЧКИ ажылдакчылары ынаар чоруп турар машиналарның «кадыын хынап», эрттирилгени бе-рип турар кылдыр тургузары чугула (кижик санын 15-18-тен эрттирбес болза эки, а чамдык чолаачылар 30 чедир тырып алгаш чоруп турары меге эвес-ле болгай).

Валентина МОНГУШ,
хоочун башкы.

Барын-Хемчик кожун.

Номчукчуңуң саналы

ЛИТЕРАТУРЛУГ ТУРАСКААЛ. ЧҮЛ ОЛ?

ываның Россияның про-текторадынга киргенин-ден бээр 100 чыл оюнунуң үнде хей талалыг ажылдар ликада эгелеп, таваа салды-ар үеде база бир айтырыгже-ейни угландыраары чугула. Литература — кандыг-даа чоннуң салының көрүнүү. Чогаалга чурттал эрткен төгүзү, чаа-ылдары, мөзү-бүдүжү, келир өрүжү, культурлуг деңнели аттынып арттар. Литература-ның төрөөн чуртунга ынак, түч сеткилинин өөскүдүк-ей-адының көдүрүкчүзү, черинден ыракка чорда, ки-дагыш-сеткилинин эмнекчизи, салы, чон бүрүзүнүн тускай ийишкенин быжыглаар кол-лериниң бирээзи. Тываның университетинин филология-тединде бо бүгүнү «Лите-ратурлуг чурт-

сайзыраанындан бээр чеже-чеже солун чогаалдар бижиттинмээни, кандыг ханы уткалыг чогаалдарны тыва чогаалчылар өзүп ора салгал-га арттырып, Тыва чуртун делегейге ажыдып, өске чоннарның амыды-ралын тыва номчукчуга таныштыр-бааныл? Чеже-чеже чогаалдарны өөредилге программазынче кирип, школада өөренип турарыл? Ынчал-за-даа чаңгыс-даа чогаалчыга азы чогаалдарның маадырларынга ту-раскааткан литературлуг тураскаал тыва черде чок. Тыва чогаалчының адын мөңгөжидип, чырыдып турар төгүлүг черлер республиканың девискээринде эвээжи хомуданчыг. Тыва литератураның төгүзүнде бо хүнге чедир «Тываның Улустун чогаалчызы» деп хүндүлүг атты 11 чогаалчыга тывыскаан, ынчалза-даа оларның дугайында чурттакчы чоннуң ниити билин онча тодаргай дээрзи чөгенчиг.

2012 чыл «Тыва литерату-ра чылы» кылдыр чар-латтынган турда база Алдан-Маадыр аттыг музейге «Литератур-луг Тыва» деп дел-гелге ажыттынып, ажылдап эгелээн. Ынчалза-даа дел-гелге Национал музейге чүгле 2 чыл турар ху-саалыг болганы хомуданчыг. Бир

эвес Тывага улуг литературлуг музей турган болза, ол ындыг болбас ийик.

Оон аңгыда, шылгарангай чогаалчыларның чурттал чораан бажыңнарының даштында мемо-риалдыг самбыраларны аскалаан. Ынчалза-даа оларның байдалдары ындыг эки эвес, кижээ:

Кочетов кудумчузунда, 22 дугаар бажында, а уруглар чогаалының үнде-зилекчизи Л. Б. Чадамбаның адынга тураскааткан мемориалдыг самбы-раны эскерер кижик эскерер. Ону эм садының ажылдаар чурумун, адын бижээн өңгүр реклама самбыралары дуглаар деп барган. Ындыг байдал-да арткан самбыралар база бар, оларны кым-даа ажаал карактавайн

турары илден, кижээ: Тываның Улус-тун чогаалчызы К.-Э. К. Кудажының адынга тураскааткан мемориалдыг самбыра Ленин кудумчузунда чо-гаалчының чурттал чораан 12 дугаар бажыңында астынган. Самбыра кара-ыштыг суг аккан истиг, хир-чам болу берген бир чыл ишти-даа турарга, ону кым-даа аштавас. Олап кым-даа эртип турар, ынчалза-даа ону со-нуургал эскерип турар улустун саны эвээш, чүге дизе ол бажыңның ыяш-тарлыг, шала көзүлбес талазында астынган, самбыраның турар черин шын эвес шилээни илден.

Оон аңгыда, Национал театр чанында Тываның Улустун чогаалчы-зы С. К. Токага тураскаал бар деп санап болур, ындыг-даа болза ук тураскаалды оң чогаалчы ажыл-чорудулгазы дээр эвес, а чурт баш-тыңы, улуг политик чорааны дээр тургускан дээрзин эскерип болур.

Тураскаалда чаңгыс-даа Тыва-ның Улустун чогаалчызы деп сөстөр биживээн. Чогаалчының фамилия-зын кирибээн.

Ук айтырыгы Тываның күрүне университети шитпирлээрин кы-зыдып, филология факультетинде Тывада бир дугаар литературлуг музейни ажыдарын чөпшээрээн. Ол музей 2012 чылдың май айда ажыттынган. Амгы үеде ол музей-аудитория сургуулдарның өөре-нинге ынак, бир солун өрээли болу бергени өөрүнчүг. Музейде университеттин башкызы, чогаалчы М. А. Күжүгет экспонаттарны чыып, ону дерип, янзы-бүрү хемчеглерни, солун ужуражылгаларны эрттирип турар.

Россияда өөредилгениң чаа сис-темаже шилчип, чаңгыс аай күрүне шылгалдаларын киригенинден төрөөн дыл, чогаал башкылаашкыны база бир чидиг айтырыгларның бирээзи болу берген. Ортумак школаларда төрөөн дыл шактарын кызырып эгелээни, оон аңгыда Тывада чүгле уругларның эвес, а ада-иелерниң төрөөн дылынга хамаарылгазы кудулап, байдал айылдыг «эрик-че» чыгадып-ла олурар. Мындыг байдалда уругларның, чурттакчы чоннуң төрөөн дылынга хумагалыг

болурунче кичээндирип, тыва чогаалга сонургалын быжыглаары-биле Кызыл хоорайның бир эпиг черинге хүн-дүлүг чогаалчыларывыска езулуг тураскаалдан кылыры чугула деп санап турар бис.

Тывадан өске кайы-даа респу-бликага чеде бээр, улуг чогаалчы-зынга азы сураглыг чогаалдарының маадырларынга чаңгыс-даа болза тураскаал бар болур. Кижээ: Даг-Алтай Республиканың найысылалы Горно-Алтайск хоорайда алтай улустун аас чогаалының маадыры Ырыштуу болгаш орус тоолдарның маадыры Аленушкага чараш турас-каал хоорайның аалчыларын со-нуургадып турар.

Бир талазында тыва улустун аас чогаалын амгы салгалга ар-тырган улуг тоолчулар Ооржак Чанчы-Хөөге, Түлүш Баазаңайга, а бир талазында литератураның үнде-зилекчилеринге, Тываның Улустун чогаалчыларынга тураскааткан чараш аллеяны хары угда эвес-даа болза, кылыры чугула деп литературлуг чурт-шинчилел кичээлдеринде чу-гаалашкан сагыш-сеткиливисти «Шының» номчукчулары-биле үлежип тур бис.

Үстүнде адаанывыс барымдаа-лар Тываның келир үеде бурунгаар депшилгелиг ажылдакчыларын, билдингир кижилерин, ада-иелерин кижизидип хевирлээринге тыва чо-гаалдың салдары улуг. Амгы үеде номчукчуларның саны эвээжээнин кым-даа медереп билчип турар, ук чорук чүгле өөредилгеге эвес, а нии-тизи-биле тыва культурага, чурттуң амыдыралынга, бурунгаар сайзыра-лынга, төөгүзүңге эки эвес салдарны чедирип турар дээрзи маргыш чок.

Тураскаалдың салдарының күжүн тыва мөгелерниң адынга тураскааткан чараш тураскаалдың кижээнге көрүп болур бис. Ук тураскаалдың Тываның культу-ра-дыштанылга парыгынга «Хүреш» стадионунче углаан оруктуң ийинге тургусканындан бээр бир чыл чедип турар. Бо кыска хуусаа үезинде мөгелерни уруглар, чон улам билип таныыр апарган. Мөге кижиниң сүр-күжү көстүп, уругларга үлегер-чокек

болу берген.

А чогаалчыларывыс ол хире хүндүткелди чаалап албаан бе? Ам бо хүнде тыва чогаалчыларның кылып чоруур ажылы эвээш бе?

«Чоннуң бедик ат-алдарын чогаалчылар көргүзөр» деп англи драматург, чогаалчы Бенджамин Джонсоннуң чугаазынга катчып, тыва чоннуң хей-адын тудуп чоруур база бир нарын иштиң төлээлери чогаалчыларывыска литературлуг тураскаалдыг шөлден азы аллеядан Тываның найысылалының бир эпиг черинге кылырының төлөвилелин тургузуп, ону боттандырза деп улуг күзөлдиг бис. Ындыг төлөвилелди чорударынга Культура яамызының, Чазактың деткимчези улуг идиг боор. Бир эвес «Чогаалчылар шөлү» азы «Литературлуг аллея» тургустуна берзе, ол Тываның чонунуң, ырак-чооктан келген аалчыларның база бир сонургаар чери болу бээр чигзиниг чок.

Чочагай ХОМУШКУ,
«Сорунза» чечен чогаал кат-тыжышкынының кежигүнү,
5-ки курстун сургуулу.

В этом доме
с 1964 по 1965 годы жил
Писатель, журналист, прозаик
Народный писатель Республики Тыва
КУДАЖЫ
КЫЗЫЛ-ЭНИК КИРГМОНОВ

«Тыва дыл чогаал» деп мергөжилдин дары өөренип эртер.

«Литературлуг чурт-шинчилели» эминин сорулгазы — чогаал-чыларның чурттуу-чугаазы, аадыкчы салым-чаяанынга чериниң салдарын литерату-ра-шинчилекчизинге билинди-редир. Ук эртемге оон-даа турар бис. Өөренир те-маны аразында «Литературлуг алдар» деп база бир чугула турар. Литературлуг тураскаал-чы теманы Тывага хамаарыш-тыр, дыка улуг четлес чүүл аа литератураның тыптып

ЫДЫК ТАЙГАВЫС — ХААН ТАЙГАВЫС

Бай-Тайга дагылгазының байырлалындан репортаж-интервью

Май 25. Ыры-шүдүктө ады алгаан Көп-Сөөк. Бай-Тайганы дагыгырының байырлалы. Тываның Камбы-лама эргелелиниң болгаш сарыг шажын нийтиледдериниң лама-башкылары ол хүннүң бүдүүзүндө-ле Бай-Тайганың бажының эдээнде дагылга кылып, улуг саң салыр черинче чорупкан. Эртенинде чүдүктү эр хиндиктиг чон чыгып келири билек, он шак үезинде дагылганың улуг номун башкылар номчуп эгелээш, дуьштекиниң 1-2 шак аразында дооскан. Номнун ужу-утказы чүл дээрге, чыл дургузунда бүгү Тывавыска амыдырал-чуртталга амыр-тайбың, аңкуш, мал-маган онча-менди, тараа-быдаа элбек болзун дээш, үер-халаптан, хат-шуургандан, өрт халаптан орантандывыс өршээлди турзун, бүгү-ле чүүлдер эки, чаагай болзун дээш ыдыктыг бурганнарга тейлеп чалбарырының ужуру ол.

Тайга бажындан лама-башкылар хүрээге бадып келирге, Бай-Тайга кожууннун Кызыл-Даг сумузу башкыларны изиг сүттүг шай, амдангы аш-чеми-биле уткуп хүндүледи. Бай-Тайга кожуун чагыргазының тиккен ак өөнге ырак-узактан келген аалчылар шайладыыс. Хуу сайгарлыкчылар чыылган хөй чонга бараан болуп, изиг аш-чегин садып-сайгарып тур.

Көп-Сөөк хүрээзин катап тургузар улуг ажилдың эгелекчизи, суртаалчызы, хүрээниң кумзады Көгел Мижитеевич Саяа-биле ужуражып чугаалаштым.

— Эрткен чайын чеди ай эгезинде кээп чорааш силерге душпайн барган мен. Абаканче хүрээниң дээвириң шывар чүгээр өртектиг тудуг материалдары садып ап чорупкан дээр чораан. Ам кээримге дыка каас-чараш хүрээниң тудуу доозулган, ол баянныг үүлө-херээн чогулдуп эгелээн, чонун хүлээп турар апарган чүве-дир, Көгел Мижитеевич, сагыш-сеткилиңерде өөрүшкү өөскүп тур боор, аа?

— Дуганның бодунун тудуу доозулган харын. Ынчалза-даа үүрмек ажилдар ам-даа эмгежок болдур

ийин, ишти-даштының каасталгазы дээш-ле... Сагыш-сеткилге-даа кайын чедер, кажан бүрүнү-биле дерип, каастап, четчелеп алгаш, ынчан харын кандыг ийик. Каасталга деп чүвези бар, ол канон езугаар-даа чедир кылдырмай турар. Долгандыр турар хораазын, Мани-хүртүзүн долгандыр, эжик-хаалгазы дизе-ле, үстүңгө бурганнар-даа кылып ужуруг ажилдар-ла хөй. Ажыдышкын үезинде, ону тос айда деп санап турар мен, бурганнарны улус-чон садып эккеп салыр, оларның караан ажыдып, арамайлап дигизер мындыг чүве-дир ийин. Тудугнун доозулганының дүрген болганы дээр-ле улус-чоннун киржилгези-дир. Чон кайгамчык деткир боор-дур.

Хүрээниң тудуу энир чылын чазын эгелээн чүве. Тос дугаар Богда-Кегээн Башкыга ужурашкан бис, ыяап-ла хүрээни кылып силер дээн. Адын-даа адап берген, сагызынын-даа берген мындыг, ынчангаш кылып эгелээн кижилер мен. Мен чүгүл дөрт ханазын кылдыртым. Өскезин чоннун деткимчези-биле кылганы бо-дур. Бай-Тайга дээрге Тываның хаан тайгазы болгай. Ол бүгү Тываны карактап турар. Оон баарында турар хүрээ дээди чада-

ның хүрээзи болур ужуруг, маңаа өөредилгени база чорудар ужуруг. Шаанда маңаа өөредилге чоруп турган, чүс ажыг лама-башкылар турган чүве-дир.

— Шагаада маңаа номчулганы эрттирген, улус-чонну хүлээп алган ийик силер бе, Мижитеевич?

— Шагаада улуг номчулганы кылдывыс. Кончуг соок үеде безин улус-чон чыгып кээр-дир. Ам тайга бажындан башкылар бады кээр-ге, чонумга дээш ном номчудуп алза дээш мынчап турарыыс бо. Хөй лама-башкылар келген чүве-дир. Хөй он-чээрби хамаанчок, 2-3 лама кээр-ге-ле, кончуг күштүг ном болур болгай, чүгө дээр-ге олар бурган-дан сагыл четтирген кижилер-дир. Улус-чон хүрээге сынмас, дыка хөй чыгып келген, ынчангаш даштыгаа номчуур. Хаттың күштүг көрүп тур силер. Чогум даштыгаа-иштигээ-даа номчуурга ажырбас, бурганнар дөмей-ле чедип келир.

— Көп-Сөөк хүрээзин эрги хүрээниң турган орнунда тутканында база ужуру бар боор аа, Көгел Мижитеевич?

— Көп-Сөөк хүрээзин 1857 чылда баштайында кудугаа туткан турган, 8 дугаар Богда-Кегээн башкы айтып бээр-ге, бо турар черинче эрги хүрээни көжүргөн чүве-дир. 9 дугаар Богда-Кегээн башкы бо черге ыяап-ла катап тургузуп, тудуп алып силер дээн. Эрги хүрээниң орнун арамайлаарда оон адаан ханыладыр каскаш, эртин чүүлдерни суккан, хүрээ өрттенип-даа калган болза, чүгүл кыры өрттенген, эртинелери хевээр арткаан. Ынчангаш оон орнунга тургузунар дээни ол.

— Ном, судурлар-биле хүрээ четчелеттинген бе?

— Шаанда Көп-Сөөк хүрээзиниң кумзады Дамбы деп кижилер турган. Оон оглу Доржу Салчак ачазының куйга суп, шыгжап турган ном, судурларлыг черин «оон бээр 32 чыл болду» дээш каш чыл бурунгаар ай-

тып бээр-ге, ол номнарны уштуп алган бис. Оларны хурал номунга-даа ажыглаваан, ол судурларны мында эккеп салып алган бис. Хевир бир лама чок апаарга-ла, оон номнарын Дамбы кумзат куйга эккеп шыгжап турган кижилер ийин. Ол үениң ламаларының эртем-билии шыырак турган. Оларның номчуп турган номнары чашпы, камбарма дээш-ле, хүрүм номнары хөй чорду. Оон аңгыда дагылга номнары — буга дагыыр, мажалык дагыыр, тел ыяш, хам ыяш дагыыр дээн ышкаш, чалап чораан номнары Алдын-Херел, Чадамба...

— Хүрээге ажылдаар лама-башкылар бар бе?

— Өөредилгезин доозуп келген лама-башкылар-биле чугаалажырга, ынавас боор чүве-дир. Бо ээн, ырак-узак черге аныктар ажыл-

дакавас. Хөй кижилерге акша-төгериң ажы бодаары ол чүве и буянын дамчыдарындыг үзел-бодалды йин тааржыр. Чырыг Лама Башкы-биле сүмележип тургаш, чалап аар ыйнаан, Башкыга каш-даа черле келиксээр ба.

— Далай-Ламан зел-бодалыңар хев

— Чылгычы Он ужураштым, Далай-Л чалап чедер күзел-чугаалажып. Ажылдаазаан.

— Чөпшээрел бу за, айтканыңарныг ышкажыл силер?

— Ийе. Белен ор

83 харлыг дээр хире эвес, шынап-ла, чин Хүндүлүг өгбевиске чорук-херээ чогуңгур бод байырлаштым. Хүрээниң хөй бурганнарын тейлеп үнүп кээривиске, лама-башкылар кыйгыра берди. Сценада ийи аныяк лама-Хаттыг, дүвүлүг соокта тайга бажыңа хоңшак дургузунда ном номчуп деп чүве амыр лама-башкылар езулуг маадырлыг чорукту кылып, Бай-Тайганы дагып турарыңа өөрүп чон оларның ажыл-үүлөзин үнелеп чугаалажы.

Бай-Тайганың дагылгазы кончуг эки эрткелар номну номчаан, хар-чаас-даа чагган, хат-д бүгү чорук-херек чогаанын дыңнаткаш, лама-тайылбырлады: «Бөгүн Будда Бурганның те хуну, оон Чырыткы четкен хуну, ынчангаш байырлал хүнүнде Үш-Хүрүм (Курбун-Хүр) номчуур-дур бис. Ыдыктыг муң буддаларга, Үш эртинелерге, Ыдыктыг Будда башкыга, Далай-Лама Башкыга тейлеп ор бис деп бод чүүлдерни бодап, курайлап, билир таринал иштиңерде номчуп олар силер» — дээш, лама-номун эгеледи.

Октаргайны одурту, делегейни дескинди дириг бойдуска, амылыг амытаннарга, аал-оботтарывыска өршээлди дилеп, тейлеп ор б Бай-Тайгавыс — хаан тайгавыс тыва черивис шагда карактап-ла чорзунам, өршээ-өршээ!

Светлана

АВТОМЕХАНИК — АЖЫКТЫГ МЕРГЕЖИЛ

Машина септекчизи — чу-гула херектиг ажилдарның бирээзи. Амгы үеде найысылалда автомашиналыг улустуң саны көвүдөп турар. Оларның чамдыызы — херээжен чолаачылар. А оларның аразында машина-балгатты эки сайгарып шыдавас, кылып-септеп билбестери база хөй. Ынчангаш машина септээр тускай черлерге барып, оларның дузанын дилээр апаар.

Машина септеп өөренип алыры база ыңдыг-ла амыр эвес. Аңаа чүгүл кичээңгейлиг, өөреничел, машина-техникага сонургалдыг кижилер өөренип ап шыдаар. Ыңдыгларның кичээңге чоокта чаа болуп эрткен республика чергелиг профессионал мергежилдер олим-

пиадазынга киришкен республиканың эге профессионал өөредилге албан черлериниң автомеханик талазында өөренип турар сургуулдарын хамаарыштырып болур.

Олимпиада Кызылдың № 1 профессионал училищениң баазазынга болуп эрткен. Аңаа республиканың 4 аңгы эге болгаш ортумак профессионал өөредилге черлериниң 11 сургуулу болгаш 6 мастер башкызы боттарының билиг-мергежилниң деңгелин көргүскен. Олимпиаданың киржикчилери боттарының билиин чүгүл теория талазы-биле эвес, а херек кырында машинаның үрелген кезээн септеп, хөдөлдирикчизин

ажылдадыр даалганы база күүсеткен. Машина-балгатты септеп билиринден аңгыда, автомеханик кижилер ону башкарып база билер ужуруг. Ынчангаш олимпиаданың база бир даалгазы — машинаны айыыл чок болгаш шын башкарып билер мергежилин көргүзери. Бо бүгү бердинген онаалгаларны шын, тода кылдыр күүсеткениниң түңнелинде жюри кежигүннери тиилекчилерни илереткен.

Шупту даалгаларын часпайн, шын күүсеткеш, бирги черге Сарыг-Сеп суурда Тываның агротехнология техникумунун сургуулу Вячеслав Миненко төлөтпиг болган. Ийги черни Шагаан-Арыгның 8 ду-

Д. Базанның машина септеп турары.

гаар профессионал училищениң сургуулу Эртине Тюлюш база үшкү черни Кызылдың 1 дугаар профессионал училищениң сургуулу тус-тузунда чаалап алган.

Мастер башкыларның аразындан бирги черни Альберт Александрович Лагбы (Шагаан-Арыгның ПУ №-8), ийги черни Денис Андреевич Котеков (Тываның тудуг техникуму), үшкү черни Александр Петрович Борисов (Тываның агротехнология техникуму) олар бедик мергежилдин көргүскен.

Олимпиаданың тиилекчилеринге Тываның Өөредилге болгаш

эртем яамызының дилеп болгаш өртектиг белеткыскаан.

Тергин билиин, мергүскен тиилекчи болгаш лав Миненко июнь айының неринде Арзамас хоорай эртер Бүгү-россияның профессионал мергежилдер олимпиада Тываның адын камгалап к

Даяна УСПУ

Алсу САРА

Кызылдың № 9 гимназияның журналистика каттыкының кежигүннери.

Олимпиаданың киржикчилери.

Харыысалгалыг болуп көрээлиңер!

Кызыл хоорайның Суворов кудумчузундан эртип бар чорумда, ол бажыңнарның бирээзинден кижини ортузу чедер берген эр кижини үнүп келгеш, кудумчу ийинче хумунда чуундузун төптү. Мурнунда кижини кылаштап кел чорда эпчоксунмас, човавас-даа, хумунун тудуп алгаш, таваар бажыңныче дедир басып кире берген. Чүве тогбас тенек оолдар эвес, назы-хары кижини ортузу чедер берген эр кижини кудумчу хирлиг богун төп турар чөгөнчин деп иштинде кайгадым. Кылаштап эртер оруумда төп каан чуундуну оюп эртер ужурга таварыштым.

Черле ынчаш, боттарың хир-чам, бок-күзүрүмү кудумчу-же төгөр чурттакчыларның бары элдептиг. Тыва кижини бажың чуган суун, одунуң хүлүн өске улуска бастырбас дээр болгай. Хүн ажа бергенде күзүрүм, бокту бажыңдан үндүрүп болбас, аас-кежини катый үндүр төп турары ол болур. Амгы үеде чурттакчыларның эр, херэ-жен-даа дивейн, бажыңның даштынче чуунду ийикпе, богун анаа-ла үндүр төптер апарганы кайгамчык. Мээң херимим ишти-ле арыг-силиг болза, кудумчу-даа канчаар дээн чегей бодал ышкажыл ол!

Чонга хүндүткелдиг башкы азы эмчи кижилерниң безин мындыг бужар чорукту кылып турарын кижини эскерип болур. Мээң таныырым эмчи бар, боду кымдан артык арыг-силиг, бажың-балгадыңче кире бээр, кезээде арыг, доктаамал аштанган, чугдунган турар. Эмчи кижини болгаш ындыг боор, арыг-шеверни аажок сагыыр. Ынчалза-даа ол бажың-балгадыңын иштин, идик-хевин-даа чуган суун ыяп-ла бажыңның даштынче кээп төгөр. Хериминиң ишти улуг, делгем хирезинде, чуунду төгөр бичи черден чүге аңгылап албазыл. Ол чараш эвес чорук даштыңдан көөргө,

аянныг эмчини «кааставайн» чоруур. Азы башкы кижини-дир че, ол өөреникчилеринге үлегер-чижек болур ужурлуг. Ынчалза-даа ыят чокка база-ла бажыңның даштынче чуундузун чажыпкаш, кире бээр-дир. Эртип бар чораан кижини кудумчу хирлиг чуундуну чүдексинмейн канчал басып эртерил? Ындыг бажыңның өөреникчилери база-ла бажыңны ышкаш болуру чугаажок. Хир-чамныг чуундузун азы богун улуска көргүспейн, хериминиң иштинче (тускай аңгылаан черге дикки) төгөр херек! Боттарың «думчуун» бодаан чаржыңныг чорук кылбазыңнар. Көдээге база мындыг чүүлдерни эскерип болур. Мен бодаарымга, бирээде, ада-иениң төлүн канчаар

дургузунда чыдып келген. Оон чурттакчыларның бирээзи хлорлуг бүдүмел чажып каарга, оон чүгээртээн.

Хөй-ниити чөмөнчилге черлериниң даштынча бок чүдөн артык хөй. Ылаңгыя, шыыгыг рынок чанында чебурек быжырып, садып турар үгекчигештер чанынга доктаамал «бомжулар» кылаштажып турар болгаш ындыг бе, күзүрүм, бок эмгежок. Үгектен, садыгызы-ла боор, херэ-жен кижини үнүп келгеш, хумунда суун ырадыр-даа эвес, көңүс чанынче төптер болду. Хайгаарап турар органнар арыг-силгиниң чогуур хемчээни алыр болза эки. Аш-чем-биле холбаалыг сайгарлыкчылар аажок арыг-силлиг, арыг-шеверни шыңгыы сагыыр

тускай торгаал онаарын хоойлудурумче кириер дээр, янзы-бүрү бергедээшкенин бар. Бокту кым октапканын, оон буруузу кайы хире дээрзин ыяк тодарадыр апаар. Кандыг-бир кижини бокту октапкан болза, ол кижиге хамаарыштыр херечилерни тывар, ук чорукту чурукка тырттырар дээш, чорудар хемчеглер-ле хөй. Кудумчу шаг-даалары, участок төлээлери ону хайгаараар хамаанчок, оларның ажылы ол чокка-ла аажок чай чок дээрзин билер бис.

Өске чурттарда мындыг арганы ажыглап турар. Чижээлээр, Майн Франкфуртта тускай бок истекчилери ажылдап турар, олар хоорай удуртулгазының хөлезилеп турары хуу фирмаларның ажылчынарыдыр. Эң-не боктуг девискээрлерни олар доктаамал хайгаарап турар. Римде база бок патрульдарының тускай бөлүктери ажылдап турар. Швейцарияда бок аштаар ажылчынарың харысалгазын бедиткеш, шалыңын улгаттырган. Бистиң чуртувуста бокту кайы хамаанчок төккени дээш, торгаалдың хемчээли эвээш. Оон хемчээлин улгаттыргаш, хөй-ниити черлеринге бок октавас дугайында кыйгырыгны чонга көскү кылдыр бижээш, азып турар болза эки деп бодаар мен. Ылаңгыя чоллаачылар машина сонгазын ажиткаш, таакпы артынчызын азы оон хавын черге октаптар, оон кедерезе ажык сонгадан дүкпүртүнүп олуларлар бар болдур ийин. Оларга торгаалдың хемчээлин шыңгыырадыры чугула.

Өске чурттарга бодаарга, бистиң республиканың девискээри ындыг-ла улуг эвес. Тус черлериниң удуртулгалары, хөй-ниити организациялары, чогуур органнар, чурттакчы чон боттарывыс бок-биле демиселди күштелдирер болзувусса, чогуумчалыг түнчел көстүп келир дээрзинге бүзүрээр мен. Бо нарын айтыргыже кичээнге-ни шыңгыы угландыраар эргежок чугула. Бок-биле демисел херек кырында шыңгыы чоруп эгелээр болза, хөй-ниити черлеринге бок октаар, кудумчу хөй-ниити чөмөнчилге чурттакчылар турбас-тыр ийин. Бо талазы-биле ажыл шуут чорбайн турар эвес, чоруп турарын билер бис, ынчалза-даа ажылды оон-даа күштелдирип, хөй-ниитини база хаара тудар. Ынчан арыг-силиг кудумчуларга чоргаар кылаштажып, өске черден келген аалчыларывыстың мурнунга ыядыңчыг болбас ийик. Чүүлүмнү доозуп тура, кижини бүрүзү арын-нүүрлүг болуп, кудумчу хөй-ниити чөмөнчилге чурттап турар.

Алдыңай БАДЫ-ХОО.

А.Х.АПЫКАНЫҢ тырттырган чуруу.

Амгы үеде чурттакчыларның эр, херэ-жен-даа дивейн, бажыңның даштынче чуунду ийикпе, богун анаа-ла үндүр төптер апарганы кайгамчык. Мээң херимим ишти-ле арыг-силиг болза, кудумчу-даа канчаар дээн чегей бодал ышкажыл ол!

кижизидип каанындан кол хамааржыр. Ада-иези ажы-төлүн кайы хамаанчок кудумчуга бок октавас деп чагып-сургал-даа турза, боттары ону хажыдып турар болза, ол дээш-тиг болбас. Ийде, культуравыстың кудулаанында. Бот-боттарывысты хүндүлөжир ужурлуг эвес бис бе? Бир кижиниң төпкөн хирлиг, чүдөк богун чаш ажы-төлүсү басып эртер, оон кедерезе оон кырынга ойнай бээрлер. Оон түнелинде аарыг тывылза канчаарыл?

Кызылдың «Спутник» девискээриниң төп кудумчузунда ажык-люк бар. Бир эртен оон иштинде өлүп калган ыт мөчүзү октап каан болду. Бодавыже ыттын ээзи оозу (та канчал) өлүп каарга, бодундан чайладыры-биле карак ажыт ынаар кири октапкан хире. Оон чанындан чурттакчылар, ажы-төл автобуска олулары-биле хүн бүрүде кылаштап эртер. Ыт сеги каш хонуктун

ужурлуг. Кочетов кудумчузун дургаар садыглар ажыттыңан. Орук кыдыында бокту ажылчынар аштап турда-ла, садыгның ээлери боктуг хааржактарын орук кыдыында анаа-ла салып каар. Ажылчынарың ол боктуг хааржактарны угбайн, арай боорда машина кырыңче үндүр октап турарын бо-ла көөр мен. Өскелерниң күш-ажылын үнелевейн, чурум хажыдып турар сайгарлыкчыларга шыңгыы торгаалдарны онаар херек.

Кудумчу хөй-ниити чөмөнчилге чурттап турар. Ол чорук, бирээде, чурттакчыларны кайы хамаанчок черге бок октавазынче албадап турар; ийде, чурум үгекчилеринге торгаалдың хемчээли «аарышкылыг»; үште, күрүнениң бюджетинче акша-хөреңги немежиң турар. Чижээлээр, Великобританияда тырткан таакпы артынчызын черге октааны дээш 80 фунт стерлингте азы 158 долларга торгаар, Сингапурда—385 доллар, Германияда—20 евро. Делегейде эң-не арыг-силиг чурттарың бирээзи Сингапурда бо талазы-биле негелде аажок шыңгыы. Ол чуртта дайнаар саатты черге октапканы дээш хоругдадып болур. Бокту тускай кочалдың иштинче эвес, а чанынче октапканы дээш 10 хонук хоругдадыр. Сингапурнуң кудумчуларында чоруур черлик куштарны, амытаннарны чөмгөрери безин хорулуг. Чурттуң удуртулгазы арыг-силгини ол хире бедик тудуп турар.

Россияга хөй-ниити черинге кайы хамаанчок бок октааны дээш

ОРУКТАР КЫЛДЫНЫП ЭГЕЛЭЭН

2014 чылда бисти ийн улуг байырлал манап турар — Тыва биле Россияның демнежилгезиниң болгаш Кызыл хоорайның тургустунганының 100 чылы. Бо байырлалдарга белеткенир дээш Кызыл хоорайның чыгыргазы эрткен чылдан бээр тодаргай хемчеглерни ап эгелээ. Найысылал Кызылга өске субъектилерден болгаш даштыкы чурттардан хөй аалчылар келири билдингир.

Бо чылын Кызылдың бир хөй шимчээшкенин хавак кырында Магистральная кудумчузунун калдык орукчуларның чай чок ажылы

өөрүнчүг. Бо кудумчулал Каа-Хеминиң хөмүр-даш уургайындан чүк сөөрткен болгаш хавак кырында хөй садыг баазаларының бараанын сөөртүп турар, аар чүктүг машиналар бо кудумчуну таварып чоруп турар болгаш автоорукту септээрин шуут-ла амыдырал негел келген. Бо хүннерде «Восток» КХН «Тыва автоорук эргелели» күрүне албан чери-биле керээни чаргаш, Магистральная кудумчузунда эң-не берге орук участогу 4 километр автоорукту септел эгелээни черле демделгескенчиг.

Магистральная биле Загородный кудумчуларының белдинде орукчуларның чай чок ажылы

чон караанга көскү, ында кандыг техниканы чок дээр, кончук күштүг экскаваторлар, катоктар болгаш самосвалдар дээш, ажыл-иш хайымныг-ла чоруп турар. Хөй шимчээшкенин кудумчу болгаш, дүргөн доозар дээш кызып, ажылдап турарлар. Бо кудумчуну хаап алырга, аар чүктүг машиналар өске кудумчулал чоруп тургаш оруктарны база үргедээр апаар. Кызылда чүгел Магистральная кудумчузунун оруун септээр эвес, оон-даа өске чаартып кылыр ужурлуг кудумчулар-ла хөй. Автоорукту колдуунда чайгы үеде кылырга таарымчалыг болгай, ынчангаш чайгы хүннерни чөптүг ажыглаары

чугула. Хоорай оруктарын септээринге «Восток» КХН-ни кириштирип турары кончук таарымчалыг, чүге дээр, бо бүдүрүлгө бодунда асфальт заводтуг, ийн талазында автоорук кылыр талазы-биле мергежир берген ажылчынарлыг. Магистральная кудумчузун республика бюджетиде кылып эгелээ, а федералдыг бюджеттин акша-хөреңгизи база борта кижини бээр боор дээрзинге идегелин бар. Байырлалдарны ажыглап алгаш найысылалдың бир чаарттынар аргазын тургузар талазы-биле хоорай чыгыргазының эгелээшкенин шупту бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның бир демниг деткирин чугула деп бодаар мен.

Сергей ХЕВЕК.

Кызыл хоорай.

Байыр чедиришкиннери

Бистиң ачавыс **Николай Баирович АРАКЧАА** июнь 2-де 65 харлаар. Ол — 3 ажи-төлүнүн хундүлүг адазы, 8 уйнуктарының ынак кырган-ачазы, эжиниң быжыг чөлөнгинжи. Ол Тес-Хем кожуунунун аңыыра ажил-агый адырынга хөй чылдарда үрө-түн-нелдиг ажилдааш, хундүлүг дыштанылгаже үнгөн. Амгы үеде Куран суурда мал-маган тудуп, ногаа тарып, тайга-тандызындан аң-нал-менчеп, суурнуң база бир хундүткелдиг хоочуну бооп чурттап чоруур. Ынчангаш ачавыска аас-кежикти, каң дег кадыкшылды, бистиң аравыска ам-даа хөй-хөй чылдар иштинде кады чоруурун күздөдүс. Бистер ачавыска черге чедир мөгөйлөп, чоргаарланып чоруур бис.

Хундүткел-биле, ажи-төлү, күдээзи,
кенээттери, уйнуктары.

Кадыр ойтут ховуларлыг кайгамчыктыг чараш черде турар Чыргакы хемге кады сайзанаптап, хөй, өшкүвүс бажын дозуп, аржаан суунга эштип өзүп келген дунмавыс **Зинаида Дамбаадавна КУУЛАРНЫҢ** май айда төрүттүнгөн хуну. Ол бүгү назынында Чыраа-Бажы школазынга башкылап, бичи чаштарны үжүк-бижикке, санаар, чуруур кылдыр өөрөткөн. 2 оолдун, 2 кыстың, 7 уйнуктарының эргим авазы, кырган-авазы. Хундүлүг дыштанылгада-даа болза уйнуктарын карактажып, ажи-төлүгө чагыг-сөзүн берип чоруур. Ажил-ишке эрес-кежээ, Арат чонга хундүткелдиг, Ажи-төлүгү, уйнуктарың аразыңга Ам-даа хөй чыл чурттаарыңны күздөдүс.

Борбак-оолдар.

Бистиң эргим киживис **Сүгө Дамбаевич САНДЫК** май 30-де 65 харлаар. Хундүлүг өгбөвис — Эрзин кожуунун Булуң-Бажы сумузунун хоочун чурттакчызы. «Ленин» аттыг совхозка зоотехниктеп, директорлап ажилдап чораан.

Юбилейин таварыштыр сеткили ак, бөдүүн болгаш хундүткелдиг честевиске, даай-ачавыска чет-тиргенивис илередип, черге чедир мөгөйбишаан, быжыг кадыкшылды, өөрүшкү-маңнайны, аас-кежикти, чедишкенин, аравыска амыр-менди, ам-даа хөй чыл чурттаарыңны алгап тур бис, йөрээп тур бис.

Монгуштарның, Дамбааларның,
Чүлдүмнерниң өг-бүлөзүндөн.

Бистиң ававыс, угбавыс, кырган-ававыс **Алдын-кыс Маадыр-ооловна САРЫГЛАР** май 31-де 45 харлап турар. Хөй чылдар дургузунда Сүт-Хөл кожуунун Суг-Аксы суурда харылзаа черинде ажилдап, чурттап чоруур.

Кады чурттаан эжиниң база дөргүл-төрөлдөдүгү быжыг чөлөнгинжи. Юбилейинде херелденген аас-кежикти, каң дег кадыкшылды, өөрүшкү күздөдүс. Уругларының аразыңга ам-даа хөй чыл чоруурун күздөдүс.

Хундүткел-биле, уруу Эльвира,
Кызылда чурттап чоруур
дунмаларыңдан.

Бүгү делегейниң Уруглар камгалалының хунунге тураскааткан хемчеглерниң планы

Май 30

Школа назыны четпээн уругларлыг өг-бүлелерниң «ДРОЗД» күш-культура-кадыкшылга фестивалы — Советтик Тываның 5 чылы аттыг стадионга, 10.00 шакта;

Май 31

Инвалид уругларның «Амыдыралдың чечектери» республика фестивалы — Улусчу чогаадылга бажыңыга, 12.00 шакта;

Аныяк көрүкчүлөр театрының «Урико-Химэко» деп шиизи — Улусчу чогаадылга бажыңыга, 12.00 шакта;

Бүгү делегейниң Уруглар камгалалының хунунге тураскааткан байырлал — Кызыл хоорайның микро-районнарынга, 12.00 — 15.00 шактарда;

Аныяк көрүкчүлөр театрының уругларының ортузунга этюдтар конкурсу — Улусчу чогаадылга бажыңыга, 13.00 шакта;

Бүгү делегейниң Уруглар камгалалының хунунге тураскааткан байырлал концерти В. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрынга, 17.00 шакта.

Июнь 1

Хол-биле откыркалар кылырынга мастер-класс-тар — Тыва культура төвүгө, 9.00-12.00 шактарда;

«Амыдыралдың кадык омур-хевир дээш» деп акция (тускай эртемниң эмчилер уругларның кадык-шылын хынаар) — Культураның болгаш дыштанылганың парыгынга 10.00 шакта;

«Хөм бөмбүк - 2013» бут бөмбүүнүн маргылдаа-зының төңчү оюннары — Советтик Тываның 5 чылы аттыг стадионга, 10.00 шакта;

Уруглар камгалалының хунунге база немелде өөредилгениң тургустунганындан бээр 95 чылыга тураскааткан «Азия төвүнүн уруглары» республика фестивалы — «Азия төвү» тураскаалдың чанынга

10.00 шакта;

Тыва хурешке республиканың Х фестивалы (5 - 16 харлыг оолдар аразыңга) — «Хуреш» стадионунга 11.00 шакта;

Уруглар хунунге тураскааткан оюн-тоглаалар — Орус культура төвүгө 11.00 — 13.00 шактарда;

Школа назыны четпээн уругларның албан черлериниң уругларының, нити өөредилге черлериниң өөреникчилериниң, чогаадыкчы коллективтериниң, хөй-нитти организацияларының төлээлериниң, спортчуларның киржилгези-биле байырлыг чыскаал. Спорттун аңгы-аңгы хевирлеринге көргүзүг оюннар (уран гимнастика, ушу, скейтборд, рол-лердром, волейбол, каратэге) Арат шөлүгө 11.45 шакта;

Уруглар транспорту — коляска, чадаг терге, иттинер-тергелер чыскаал; 6-дан 10 айлыг чаштар аразыңга «үңгээриниң маргылдаазы», 7-15 харлыглар ортузунга тевек маргылдаазы — Советтик Тываның 5 чылы аттыг стадионга 12.00 шакта;

«Уругларга — тайбыңны» байырлал концерти — Арат шөлүгө 12.15 шакта;

Оюн-тоглаалар (сыртыктар-биле тулчуушкун, чарыш, скакалгага...) — Арат шөлүгө 12.30 шакта;

«Тывалап чаштарның чугаазы-биле» деп бүгү делегей телевиделиниң байырлал акциясы — Советтик Тываның 5 чылы аттыг стадионга, 12.30 шакта;

Асфальтыга чуруктар мөөрейи — Советтик Тываның 5 чылы аттыг стадионга, 13.00 шакта;

Хөй ажи-төлдүг болгаш хандырылгазы чегей өг-бүлелерге ачы-буян концерти — ТывКУ-нун залынга 14.00 шакта;

Чараш чүүлдүг болгаш уран талантының «Тываның бичи даңгыназы — 2013» республика конкурсу — Национал хөгжүм-шии театрынга, 15.00 шакта.

Салым-чаянныг уругларга чогаадыкчы III лаборатория-ның ажыдышы — Р. Кенденбиле аттыг республиканың уран чүүл школазынга 16.00 шакта.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН

ниитизи-биле 175 дөрбелчин метрден 201 дөрбелчин метр чедир шөлдүг, 1 база 2 каъттан тургустунган, белен тудуп каан коттедж бажыңнарны садып эгелээнин дыңнадып тур.

Өртээ 1 м² 33000 рубльден өрү.

Садып алырының дугайында

«ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН-ниң

8-905-920-41-01, 8-923-547-30-60,

телефон/факс (39422)4-85-29.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редакторнун оралакчызы —
2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдиз—2-18-10, культура,
өөредилге, көдээ ажил-агый килдиз — 2-03-88, чагаа — 2-17-09,
реклама килдиз — 8-923-383-78-88, очулга — 2-03-87, үлөттүр
— 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 8163. Чагыг 61. Номерин парламгаже дужагааны: график
езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Александр Сотпаевич ДЕМБИРЕЛЬ

«Шын» солунунуң хоочун-нарының бирээзи, хөй-хөй чылдарда аңаа ажилдап, солун болгаш өөредилгиг чүүлдерни, чурумалдарны, репортажтарны бижип, төөгүгө артар фото-чуруктарны тырттырып, номчукчуларга бараалгадып келген, салым-чаянныг журналист **Александр Сотпаевич Дембирель** элекке мөчээ.

А.С. Дембирель 1942 чылдың июнь 5-те Эрзин кожуунун Тарлашкын деп черге төрүттүнгөн. Кызылдың педагогика институтунун филология факультетин дооскан соонда «Шын» солунун Тес-Хем болгаш Эрзин районнарда тускай корреспондентизинге чеди чыл дургузунда ажилдаан. Чогаадыкчы ажилга салым-чаянныг, ажыктыг теманы тып билирин, номчукчуларга чедингир дылга бижип шыдаарын ол көргүскөн.

Ооң ажылынга кызымаан, харысалгалыын, даанган ижинге бердингенин барымдаалааш, ону партияның Новосибирскиде дээди школазының журналистика салбырынче өөредип чоруткан. 1978 чылда ол дээди өөредилге черин чедишкенин дооскаш келирге, «Шын» солун редакциязының көдээ ажил-агый килдизинге корреспондент кылдыр томуйлаан. Каш ай ажилдап чоруй, ол килдисти эргелекчилей берген.

«Тускай корреспондент» болуп хостуг ажилдап чораан кижиге редакцияның бодунга ажилдаары баштайгы үеде нарын болган. Хүн бүрү одуруг дужаар планын күүседир, даартагы үнүп чыдар солунга де-журныйлаар, ажил шагын шыңгы сагыыр, удуртулганың берген даалгаларын хажык чок боттандыра, шак-шагы-биле болуп эртер янзы-бүрү хуралдарга олуржур, солуннар сайгарылгазынга киржир... Ол нарын негелдени Александр Сотпаевич дораан шиңгээди алган, ийи чыл эрткенде, редакторнун оралакчызы болуп ажилдай бергенде ол чурумну ажилдакчылардан негээр апарган.

А.С. Дембирельди редакцияның коллективи быжыг туруштуг, негелделиг удуртукчу деп үнелей берген. Чүгө ол эвес, бижип турар чүүлдерниң, репортажтарның, оон туржук медээлерниң кол утказын, дыл-домаан, болуушкуну көргүзүриниң дес-дараалашкан чогумчалыг кылдыр бижирин корреспондент-

тилерден негеп кел бижээн чүүлдерини лерни долузу-биле сап түннелинде Александр демир-үжүүндөн үнгөн номчуштуг, солун, өөр келген.

Эрткен чүс чылдырының эгезинде улуг галыг, бедик мергеж билилгил журналист чаа тургустунган «Н» деп парлалга черинче кылдыр «былаап» а чалза-даа ол бодуну лективи-биле харылз аныяк ажилдакчыла чүүлдерин сайгар арга-сүмени бо чораан.

Партияның тергиде удуртукчуларны ша-рындан дадалааар т-эвес. Хамык кичээни ишчилерге салыр тур-даа А.С. Дембирель Журналистер эвилели-ның Парлалга комитет-ликаның удуртулганын бижиктерин эвээш эвес. Ол — Тыва Республи-каның алдарлыг ажил-шанналдар дээрге оон бедии-биле үнелээни-д

Александр Сотпа-ельдин чырык өрөмчө чорутканы-биле холб-кажыдалын оон өг-төрөл болгаш чоок к-«Шын» солун редак-лективи илгерилеп, ул-оларның-биле үлөжип т-эживистиң дугайында тураскаал бистиң чүрө кезээде артар.

«Шын» солун р-ның к

КГП-ни 1989 чылда дооскан **Татьяна Донгаковна ДООЛ** адынга тывыскан ПВ №463753 дипломун читкенин барым, ону күш чок деп санаар.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский Республики Тыва» поступило заявление от гражданина Куула Мокур-ооловича о предоставлении в аренду земельного участка сельскохозяйственного назначения, для сельскохозяйственного

заведения, с общей площадью 89768,00 кв.м., расположенного в Республике Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, в местечке Базырык. В рамках действующего законодательства администрация му-ного района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», течени-со дня опубликования данной информации принимает письмен-жения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Т-кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д.19, каб. №222.

Вр. и.о. главного специалиста отдела экономического
и по земельно-имущественных отношений О

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммунал-адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанниң Тыва Республика-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херек-дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлааттынган материалдарның авторларының бодалдары редак-туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтыттынган саннары болгаш өске-даа фак-дыңадылганы дээш авторлар боттары харыылаар.